

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Т.Г. Олійник, І.О. Мельник, О.А. Горобченко

ЕКОНОМІКА АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Конспект лекцій
для здобувачів вищої освіти ступеня
«бакалавр» спеціальності 6.100102 - «Процеси, машини та обладнання
агропромислового виробництва»
денної та заочної форми навчання

МИКОЛАЇВ

2019

УДК 658
О-57

Автори: Т.Г. Олійник, І.О. Мельник, О.А. Горобченко

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Миколаївського національного аграрного університету від 28.03. 2019р., протокол №7

Рецензенти:

Стройко Т.В. - д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського

Вишнеvsька О.М. – д.е.н., професор, декан обліково-фінансового факультету, Миколаївський національний аграрний університет

Олійник Т. Г.

О-57 Економіка аграрного виробництва : курс лекцій / Т. Г. Олійник, І. О. Мельник, О. А. Горобченко. – Миколаїв : МНАУ, 2019. – 105 с.

Курс лекцій охоплює весь комплекс навчально-методичного забезпечення, необхідного для самостійного вивчення дисципліни і відповідає навчальній програмі з дисципліни «Економіка аграрного виробництва».

УДК 658

©Миколаївський національний аграрний університет, 2019

© Олійник Т. Г.,
Мельник І. О.,
Горобченко О. А., 2019

ВСТУП

Сучасний стан розвитку економічних відносин в Україні вимагає подальшого опрацювання основних засад функціонування аграрних підприємств як первинної ланки національної економіки. Саме на цьому рівні здійснюється виробництва суспільно необхідної продукції та надаються послуги. У підприємстві вирішуються питання ефективного використання ресурсів, впровадження високопродуктивної техніки та технологій, застосування сучасних методів планування, пошуку оптимальних каналів збуту продукції. Вказані завдання можливо виконати лише за умови високого рівня обізнаності спеціалістів у питаннях економічної політики підприємства.

Економіка аграрного виробництва як наука і навчальна дисципліна досліджує виробничі відносини між людьми й дію економічних законів та закономірностей у процесі виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ.

Фахівці аграрного сектору повинні мати необхідні знання та бути компетентними в питаннях підвищення ефективності використання наявного ресурсного потенціалу підприємства; мати новітні знання про умови виробництва, нову техніку, прогресивні технології і вміти їх застосовувати на практиці. В умовах ринкової економіки вони мають володіти навичками прийняття складних економічних рішень, вміти обґрунтовувати перспективні шляхи розвитку галузей підприємства, збільшення обсягів виробництва конкретних видів продукції, зниження її собівартості та поліпшення якісних параметрів.

Конспект лекцій «Економіка аграрного виробництва» написано відповідно до програми курсу «Економіка аграрного виробництва». В ньому враховано зміни, що нині відбулись в практиці господарювання підприємств, у тому числі подано сучасні критерії оцінки ефективності реальних та фінансових інвестицій, висвітлено питання організації оплати праці на підприємстві, формування витрат у ринковій економіці, визначення й оцінка функціонування авансованого і власного капіталу аграрних підприємств, тощо.

ЗМІСТ

МОДУЛЬ 1. Наукові основи економіки аграрного виробництва

Тема 1. Місце і роль сільського господарства в економіці держави та формуванні ринкового середовища	5
Тема 2. Предмет і метод дисципліни «Економіка аграрних підприємств».....	10
Тема 3. Господарський комплекс України.....	19

МОДУЛЬ 2. Підприємство як основна ланка ринкової економіки

Тема 4. Теорії підприємств і основи підприємництва.....	
Тема 5. Види підприємств, їх організаційно-правові форми.....	
Тема 6. Витрати на виробництво та реалізацію продукції.....	
Тема 7. Економічна результативність та ефективність діяльності аграрних підприємств.....	

МОДУЛЬ 3. Ресурси аграрних підприємств та ефективність їх використання

Тема 8. Земельні ресурси та ефективність їх використання.....	
Тема 9. Трудові ресурси та продуктивність праці в сільському господарстві.	
Тема 10. Капітал і виробничі фонди підприємства.....	
Тема 11. Матеріально-технічна база аграрних підприємств.....	

МОДУЛЬ 1. Наукові основи економіки аграрного виробництва

Тема 1. Місце і роль сільського господарства в економіці держави та формуванні ринкового середовища

1. Місце і роль сільського господарства в економіці держави.
2. Особливості сільського господарства.
3. Причини аграрної кризи в 90-х роках ХХ сторіччя.

1. Місце і роль сільського господарства в економіці держави.

У кожній державі, в будь-якому суспільстві сільське господарство є життєво необхідною галуззю народного господарства, оскільки зачіпає інтереси буквально кожної людини. Адже нині понад 80 % фонду споживання формується за рахунок продукції сільського господарства. Тому виробництво її є найпершою умовою існування людства.

Однак для України, яка стала на шлях ринкової економіки, сільське господарство має особливо велике значення тому, що воно є однією з найбільших галузей народного господарства. Про це свідчить ряд важливих макроекономічних параметрів. Найважливішим серед них є частка сільського господарства у валовому внутрішньому продукті держави (ВВП). У 1990 р. вона становила 24,4 %. За роки економічної кризи вказаний параметр почав знижуватися і вже у 1993 р. склав 21,5 %, у 1995 р. — 13,4, в 1999 р. — 12,8 %. Таке істотне зниження внеску галузі у створення ВВП пояснюється переважно ціновим фактором.

Відомо, що валова додана вартість по галузях визначається за поточними цінами звітного року. З цієї причини сільське господарство при визначенні ВВП попадає в нерівні умови з іншими галузями економіки. Адже до 1994 р. держава адміністративними важелями стримувала зростання цін на продукцію сільського господарства, а в наступні роки хоч від такого стримування відмовилася, все ж подальше підвищення цін стримувалося низьким платоспроможним попитом населення. Одночасно ціни на промислову продукцію стали вільними з самого початку переходу до ринкової економіки і зростали значно вищими темпами порівняно з цінами на сільськогосподарську продукцію. Саме за таких «ножиць цін» частка галузі у ВВП є нині істотно заниженою.

Специфічні властивості сільського господарства:

1. Сільське господарство є висококонкурентною галуззю, оскільки в ній діє багато незалежних підприємств, що виробляють переважно ті самі товари. У перспективі кількість аграрних підприємств за названими їх

видами може змінитися за рахунок перетворення одних їх типів у інші (наприклад, сільськогосподарських кооперативів у приватні підприємства), а також завдяки появі нових фермерських господарств. За такої значної кількості підприємств кожне з них поставляє на ринок лише невелику частку певного виду сільськогосподарської продукції від загального обсягу її продажу. Це і є тією першопричиною, що породжує високу конкурентність між сільськими товаровиробниками і водночас ставить заслін будь-якому монополізму в аграрній сфері. В результаті створюється ринкове середовище, що стимулює розвиток також в інших секторах економіки.

2. Сільське господарство України в недалекій перспективі може стати одним з головних джерел й експорту. Цьому сприяють і великі масштаби сільськогосподарського землекористування і родючі землі. У поєднанні з працьовитістю українського народу це виводить Україну на одне з провідних місць за аграрним потенціалом. У перспективі Україна може не лише повністю забезпечити власні потреби в сільськогосподарській продукції, а й істотно збільшити свій експортний потенціал. Таким чином, сільське господарство може і повинно стати галуззю, що відіграватиме винятково важливу роль у процесі входження України у світовий ринок.

2. Особливості сільського господарства.

Сільське господарство як галузь має низку особливостей, що значною мірою визначають результати діяльності аграрних підприємств. Водночас, як і в інших галузях народного господарства, тут діють загальні економічні закони, хоча вони виявляються саме з урахуванням цих специфічних особливостей.

Особливості сільського господарства

1. Засобами виробництва в сільському господарстві є живі організми рослини і тварини, які розвиваються згідно з біологічними законами. Тому в сільському господарстві дія економічних законів тісно переплітається з дією природних законів.

2. Головним засобом виробництва - є земля. Якщо в промисловості, за винятком добувних галузей, земля - це лише місце розташування підприємств, то для аграрних підприємств вона головний і незамінний засіб виробництва. Процес праці та виробництво продукції в аграрних підприємствах безпосередньо пов'язані з землею, її якістю і родючістю, характером використання.

3. Аграрні підприємства працюють в умовах ризику та невизначеності, оскільки на результати виробництва значно впливають природні умови. І, як наслідок, кінцеві результати значною мірою залежать не лише від кількості

та якості застосованих ресурсів, а й від конкретних умов, за яких здійснюється виробництво.

4. Виробництво в аграрних підприємствах діє на значній території. Територіальний спосіб виробництва пов'язаний з великим обсягом перевезень і техніки, матеріалів (насіння, пальне, добрива), і виробленої продукції (зерно, цукровий буряк, картопля).

5. Важливою особливістю роботи аграрних підприємств є те, що вироблена ними продукція й надалі бере участь у процесі виробництва. Як засоби виробництва використовують насіння і садивний матеріал (зерно, картопля і под.), корми, а також значна частина поголів'я тварин на відновлення і розширення основного стада.

6. У сільському господарстві робочий період не збігається з періодом виробництва. Процес виробництва здійснюється тоді, коли є безпосередня участь людей (оранка, посів, догляд, збирання врожаю) і коли він відбувається під прямою дією природних чинників (ріст, формування врожаю).

7. Незбігання періоду виробництва і робочого періоду зумовлює сезонність виробництва, що значною мірою впливає на організацію праці, ефективне використання техніки, трудових ресурсів.

8. Особливість виробництва в аграрних підприємствах полягає ще й у тому, що в галузі особлива роль належить водним ресурсам. Вода тут - речовий і незамінний елемент. У тих районах, де спостерігається її дефіцит і воду подають штучно, вона підвищує вартість продукції.

9. Однією з головних особливостей є те, що в сільському господарстві, зазвичай, пересуваються засоби виробництва (трактори, машини, комбайни, сільськогосподарська техніка), а предмети праці (рослини) перебувають на одному місці. Це зумовлює велику потребу в енергетичних ресурсах і кількості техніки.

10. Працюючі не мають постійного місця роботи. Механізатори виконують різні види робіт (посів, догляд, заготівля кормів, збирання врожаю) і тому вузької спеціалізації у них не існує.

Зазначені особливості практично не можуть бути ліквідовані й вимагають всебічного аналізу та їх урахування при формуванні матеріально-технічної бази підприємства, організації й управлінні виробництвом, визначенні економічної ефективності використання виробничих ресурсів з метою збільшення обсягів виробництва продукції та її здешевлення.

3. Причини аграрної кризи в 90-х роках ХХ сторіччя.

Кризові явища в сільському господарстві України стали проявлятися ще в умовах планово-централізованої економіки, переважно у формі стагнації. З початком перехідного періоду (1991 р.), коли розпочався злам старого організаційно-економічного механізму управління централізованою економікою і були зроблені перші спроби впровадження ринкових відносин, у нашій державі через низку причин виникла глибока економічна криза.

Причини криються в складнощах перехідного періоду від планово-централізованої до ринкової економіки. Системна трансформація, що відбувається в країні, за своїми масштабами і глибиною немає історичних аналогів, тим більше що її довелося поєднувати з вирішенням складного комплексу проблем, пов'язаних з розбудовою державності України, становленням її як суверенної країни, рівноправного суб'єкта європейського та світового співтовариства. Водночас прийшлося долати жорстку офіційну та неофіційну протидію утвердженню і зміцненню економічної незалежності нашої держави з боку колишньої метрополії.

Фінансова підтримка здійснюваних в Україні реформ з боку МВФ та інших міжнародних фінансових інституцій надавалася переважно з явно необґрунтованими застереженнями і вимогами, дотримання яких наносили шкоду економіці держави. Ведеться приховане або відкрите блокування нашої держави при виході на зовнішній ринок з високотехнологічною продукцією (наприклад, з літаком АН-70). Іноземні інвестиції свідомо не спрямовуються на розвиток пріоритетних сфер виробництва із сучасними високоефективними технологіями і новітньою технікою та обладнанням.

Відомо, що найбільших втрат Україна зазнала в перші роки реформ, оскільки не було їх теоретичного обґрунтування і визначення цільової функції, виваженості, послідовності дій, комплексності і градації пріоритетів щодо застосування ринкових економічних важелів тощо. В результаті реформи здійснювалися безсистемно, по суті методом проб і помилок впродовж декількох років. Невиправдано поспішно було здійснено реструктуризацію великих державних банків і перетворення їх у комерційні. За відсутності необхідної законодавчої бази, вільних капіталів, досвіду стосунків підприємств і населення з такими банками відбулося, по суті, легітимне присвоєння державної власності в значних розмірах купкою ділків і зародження клану «нових українців-олігархів». Орієнтація приватних банків на одержання надприбутків завдяки завищенню процентних ставок за кредити підштовхувала інфляційні процеси, сприяла переливу коштів від підприємств до банківських структур. У сукупності все це і породило інфляцію і гіперінфляцію (1993 р.), надістотне (на 25 %) зменшення ВВП у

1994 р., структурну розбалансованість економіки, подальший спад її розвитку.

Ринкова трансформація і на початку 2002 р. ще не набула належного інноваційного спрямування. Значно скоротилося фінансування фундаментальної і прикладної науки, в експорті переважають сировинні ресурси.

Викладені причини економічної кризи зумовили і кризу сільського господарства. Проте ця галузь попала в значно скрутніше становище через дію інших чинників макроекономічної дестабілізації. Одним з найбільш істотних таких чинників є диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію і на промислові товари, що виробничо споживаються сільськогосподарськими товаровиробниками. Аграрні підприємства, продавши в 1999 р. таку ж саму кількість сільськогосподарської продукції, що і в 1990 р., спроможні були купити тепер промислової продукції майже у 6 разів менше, ніж раніше.

Через інфляцію та гіперінфляцію, а також через диспаритет цін аграрні підприємства втратили свої обігові кошти, причому поповнити їх за рахунок зовнішніх джерел фінансування вони не були спроможні. Це викликано дією ще одного негативного економічного чинника, що призвів до поглиблення аграрної кризи, - недоступності для сільськогосподарських товаровиробників кредитів, без яких, як уже зазначалося, сільське господарство нормально розвиватися не може. Основною причиною такої недоступності стали надзвичайно високі кредитні ставки та короткі терміни надання кредитних ресурсів. З іншого боку, відбувався відтік кредитів від сільських товаровиробників. Це зумовлено збитковістю більшості аграрних підприємств, відсутністю у них у необхідній кількості ліквідного майна під заставу і довгою тривалістю обороту капіталу, великою їх заборгованістю.

Проблема кредитування для сільського господарства значно ускладнюється ще й тим, що ця галузь розцінюється комерційними банками як кредитно ризикована. Тому кредитна ставка для аграрних підприємств встановлюється вищою порівняно з її рівнем для підприємств інших галузей.

Отже, втрати аграрними підприємствами обігових коштів і неможливість залучення кредитних ресурсів призвели до блокування процесу відтворення основних засобів сільськогосподарського призначення і матеріальних оборотних засобів. Підприємства не мали змоги оновити зруйнований машинно-тракторний парк, придбати необхідну кількість мінеральних добрив, запасних частин, отрутохімікатів, пального, насіння вищих репродуктивних кондицій, пально-мастильних матеріалів. У результаті аграрні товаровиробники вимушено перейшли на екстенсивний

тип розвитку, що супроводжується деіндустріалізацією виробництва і застосуванням у великих масштабах ручної праці. Наслідки не забарилися - рік у рік скорочувався обсяг сільськогосподарського виробництва й обсяг продажу сільськогосподарської продукції

Для аграрної кризи характерні такі форми прояву:

- втрата обігових коштів;
- спад обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, спричинений зниженням урожайності культур і продуктивності тварин, а також зменшенням посівної площі і поголів'я худоби;
- істотне скорочення середньодушового споживання основних продуктів харчування;
- зниження ефективності виробництва та його збитковість;
- зниження продуктивності праці та її оплати;
- затухання інвестиційної діяльності і руйнація основного капіталу;
- криза неплатежів і бартеризація обміну.

Криза сільського господарства була всеохоплюючою, системною. Це вимагало прийняття комплексу кардинальних заходів на макро- і мікрорівнях, направлених на стабілізацію сільськогосподарського виробництва і доходів аграрних підприємств, поліпшення соціальних умов селян та закладання фундаменту для їх подальшого зростання.

Тема 2. Предмет і метод дисципліни «Економіка аграрного виробництва»

1. Предмет науки.
2. Методологія науки.
3. Специфічні методи дослідження економіки аграрного виробництва.

Наука «Економіка аграрного виробництва», як і політична економія, макроекономіка і мікроекономіка, є економічною наукою. Між ними є багато спільного, але існують істотні відмінності. Спільним для них є те, що всі вони досліджують виробничі відносини між людьми й дію економічних законів та закономірностей у процесі виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ.

Об'єктом дослідження «Економіки аграрного виробництва» - є сільськогосподарські підприємства (селянські (фермерські) господарства, особисті підсобні господарства громадян, акціонерні та інші товариства і товариства, сільськогосподарські філії і агроцехи несільськогосподарських формувань).

Предметом науки «Економіки аграрного виробництва» - вивчення процесу розширеного відтворення в сільському господарстві й організаційних формах його функціонування - аграрних підприємствах.

Рушійною силою виробництва є потреби суспільства. Щоб їх задовольнити, потрібні ресурси - матеріальні, земельні, людські. Лише за їх допомогою можна виробити необхідні товари і задовольнити потреби людей.

Важливою складовою предмета науки «Економіка аграрного виробництва» є вивчення витрат виробництва і собівартості продукції. При цьому акцентується увага на розкритті суті собівартості продукції і методиці її визначення, обґрунтуванні критеріїв розподілу витрат на постійні та змінні, аналізі співвідношення «фактор-продукт» і використанні його результатів для вибору виробничих альтернатив за різного ступеня забезпеченості певним змінним ресурсам, на обґрунтуванні рекомендацій щодо зниження собівартості продукції й одержанні найбільшої економічної вигоди.

Предметом науки «Економіка аграрного виробництва» є також дослідження причин зміни обсягу виробництва продукції та її впливу на ціни і доходи підприємств. Ця наука вивчає якість сільськогосподарської продукції, обґрунтовує можливі напрями її підвищення і ступінь впливу на прибутковість виробництва, дає відповідь на запитання, що таке інтенсивність виробництва, як визначити економічний тип розвитку підприємств і які існують у сучасних умовах фактори формування інтенсивного типу, що забезпечує істотне підвищення ефективності виробництва. Значне місце відводиться вивченню спеціалізації аграрних підприємств. При цьому увага зосереджується на виробленні вміння правильно визначати галузеву структуру аграрних підприємств, їх виробничий напрямок, обґрунтовано оцінювати ефективність зрушень у співвідношенні окремих виробництв і здійснювати економічно доцільний добір галузей при формуванні перспективної галузевої структури підприємства з орієнтацією на задоволення потреб ринку і максимізації власних доходів. Дана наука дає змогу з'ясувати, чому і як впливає на ефективність підприємств підвищення рівня інтенсивності виробництва і поглиблення його спеціалізації з орієнтацією на задоволення потреб ринку.

2. Методологія науки

Наука «Економіка аграрного виробництва» лежить в основі аграрної політики національної держави, спрямованої на успішне вирішення продовольчої проблеми і забезпечення продовольчої безпеки країни. Вітчизняна аграрно-економічна наука тісно пов'язана з відповідною світовою

наукою і займається вивченням зовнішньоекономічних відносин вітчизняного АПК з країнами ближнього і далекого зарубіжжя.

Методологією даної науки служить діалектичний метод, який розглядає економічні процеси і явища в їх динамічному розвитку, тісного взаємозв'язку, взаємозумовленості і взаємозалежності з переходом кількісних змін у якісні, у вирішенні протиріч і боротьби протилежностей.

Дуже великими і різноманітними є прийоми і методи вивчення конкретних соціально-економічних процесів в сільськогосподарському виробництві, починаючи від традиційних і закінчуючи сучасними (новітніми) економіко-математичними методами на базі комп'ютерної техніки.

Традиційними є методи економічного аналізу і синтезу, індукції і дедукції. (Аналіз передбачає розкладання складних економічних процесів і явищ на складові елементи і вивчення кожного з них, а синтез - зведення вивчених частин явища в єдине ціле. Метод дедукції передбачає сходження від загального явища до приватного, а індукції - навпаки, від часткового до загального.)

Основними методами економіки аграрного виробництва є: системний, комплексний, структурний, ситуаційний, методи моделювання, економіко-математичні методи, метод спостереження, експерименту і ін.

Методологічними прийомами вивчення науки «Економіка аграрного виробництва» слугують логічна абстракція, монографічні обстеження і експерименти, динамічні ряди, індекси, економіко-статистичні угруповання, кореляційно-регресивний і дисперсійний аналіз, аналітично-експериментальний і розрахунково-конструктивний методи.

Всі вони спрямовані на пошук найбільш ефективних управлінських рішень по більш повному використанню соціально-економічного потенціалу вітчизняного АПК.

3. Специфічні методи дослідження економіки аграрного виробництва

Крім описаних загальних методів пізнання, кожній галузі знань, у тому числі й економіці аграрного виробництва, притаманні специфічні методи і прийоми дослідження. Найбільш широкого практичного використання набули такі, як економіко-статистичний, монографічний, розрахунково-конструктивний, балансовий, нормативний, економіко-математичний, експериментальний, абстрактно-логічний методи.

Економіко-статистичний метод застосовується при вивченні масових явищ, процесів, фактів і виявленні тенденцій та закономірностей їх розвитку.

Монографічний метод використовується для всебічного й глибокого вивчення окремих явищ, процесів та виявлення причинно-наслідкових зв'язків їх розвитку.

Розрахунково-конструктивний метод широко застосовують при прогнозуванні і плануванні виробництва й економічних процесів розвитку. Він передбачає розробку кількох варіантів вирішення певної економічної проблеми, їх оцінку з наступним вибором найкращого з них. *Цей метод включає багато прийомів, що забезпечують відносну точність економічних прогнозів і планових показників.*

Балансовий метод використовується при плануванні й аналізі економіки на різних рівнях з метою встановлення пропорційності в її розвитку і своєчасного виявлення диспропорцій у процесі досягнення поставленої мети. *За його допомогою оцінюються темпи і пропорції відтворення на підприємствах, у галузях.*

Нормативний метод передбачає розробку різних економічних нормативів витрат матеріальних ресурсів, праці, капіталовкладень, що використовуються при плануванні і прогнозуванні виробництва, аналізі його фактичного стану.

Економіко-математичний метод застосовується при оптимізації виробництва в цілому, а також окремих складових агрегованих систем, при прогнозуванні важливих параметрів економічного розвитку і кількісній оцінці впливу тих або інших факторів на результат за наявності кореляційних зв'язків і взаємозалежностей.

Експериментальний метод передбачає постановку експериментів, що розглядаються як практичний крок до перевірки теоретично осмислених проблем.

Абстрактно-логічний метод використовується на всіх стадіях вирішення економічних проблем.

Тема 3. Господарський комплекс України

1. Поняття і суть господарського комплексу України.
2. Структура господарського комплексу України

1. Поняття і суть господарського комплексу України.

Господарський комплекс - система виробництва, обміну, розподілу і споживання, що склалася в межах країни.

Динаміка господарства України в минулому була синхронним відображенням розвитку господарських структур тих країн, до складу яких входила її територія. Окремі злети в господарському розвитку радянської України пояснюються тим, що її активно залучали до розв'язання всесоюзних програм - продовольчої, енергетичної, мілітарної. Саме цим можна пояснити створення тут всеімперської житниці, першої вугільно-металургійної бази і великої бази важкого машинобудування.

Господарство розвивалося в основному екстенсивним шляхом. Промислове виробництво нарощувалося за рахунок експлуатації нових родовищ корисних копалин (вугільних Західного Донбасу, нафтогазових Дніпровсько-Донецького басейну, рудних Подніпров'я, сірчаних Прикарпаття). Більше половини капіталовкладень йшло не на модернізацію виробництва, а на нове будівництво і розширення існуючого. Надмірно розвивалися галузі військово-промислового комплексу (ВПК), кошти на який відривалися від потреб інших галузей виробничої і соціальної сфер.

Економічна неефективність господарства виявлялась, по-перше, у перевазі екстенсивного шляху розвитку над інтенсивним, по-друге, у постійному зниженні віддачі капіталовкладень: чим більше господарство насичувалося основними виробничими засобами - машинами, устаткуванням, тим помітніше зменшувався вихід продукції на одиницю вартості капіталовкладень; по-третє, у порівняно низькому рівні фондоозброєності праці, що не сприяло підвищенню її продуктивності; по-четверте, у високій сировинно-, матеріало- і енергомісткості виробництва.

Екологічна неефективність господарства виявлялася в реалізації масштабних, але не обґрунтованих науково меліораційних програм і проектів - осушення Полісся і обводнення Степу, що істотно порушило природну рівновагу у цих природних комплексах; створення низки гниючих "рукотворних морів" на Дніпрі; забруднення підземних, поверхневих вод і ґрунтів міндобривами і отрутохімікатами; надмірна концентрація підприємств металургії, хімії, електроенергетики та інших забруднювачів навколишнього середовища; надзвичайно низька екологізація техніки і технології виробництва.

Нинішня економіка України не є незалежною національною цільністю: вона є уламком економіки колишнього Союзу, що знаходиться на території республіки. Її структура характеризується занедбаністю галузей, які мають працювати на людину (легка і харчова індустрія, соціальна інфраструктура), та розірваністю технологічних ланцюгів випуску навіть простої готової продукції. Тому існує велика залежність української економіки від імпорту навіть найпростіших товарів.

До *основних факторів формування господарства України* слід віднести:

- високу господарську освоєність території;
- різноманітний природо-ресурсний потенціал;
- значний трудовресурсний потенціал;
- сприятливе геополітичне та транспортно-географічне положення;
- давню історію розвитку.

Господарство України характеризується такими основними рисами:

- наявність потужної промислової та агропромислової ланки;
- активна участь у міжнародному територіальному поділі праці;
- високий рівень територіального зосередження господарства більш ніж у 60 великих економічних вузлах;
- надмірно високий рівень зосередження промисловості у промислових агломераціях;
- консервативна галузева структура промисловості з переважанням у ній виробництва засобів виробництва;
- паритетність (рівність) промислового та агропромислового виробництв у багатьох областях;
- екстенсивний розвиток сільськогосподарського виробництва з недосконалими системами землеробства;
- недостатній розвиток рекреаційного комплексу, що не відповідає значному рекреаційному потенціалу країни;
- наявність розгалуженої транспортної системи, що має міжнародне значення;
- недостатній розвиток ринкової, виробничої, соціальної та екологічної інфраструктури;
- слабкий розвиток інноваційного комплексу;
- низька забезпеченість паливно-енергетичними, водними та лісовими ресурсами;
- застарілість технологій та зношеність основних виробничих фондів;
- недостатнє використання потужностей сировинної бази (у т.ч. відходів), зокрема, у будівництві.

2. Структура господарського комплексу України

Господарський комплекс України складається з таких основних підрозділів суспільного виробництва як виробничий комплекс, виробнича,

соціальна та ринкова інфраструктури, а також інституціональна інфраструктура.

Виробничий комплекс як складова частина національної економіки являє собою цілісну сукупність підприємств виробничого спрямування, поєднаних між собою елементами виробничої інфраструктури та організаційною системою управління господарством. При цьому сама національна економіка може розглядатись як система, сформована учасниками економічного циклу суспільного виробництва, які виробляють товари та послуги, а також беруть участь в їх обміні, розподілі та споживанні в межах країни. Інтегральним показником оцінки економічного розвитку національної економіки є показник валового внутрішнього продукту (ВВП), який характеризує рівень розвитку продуктивних сил країни, особливості його структури, ефективність функціонування окремих галузей, рівень участі країни у світових інтеграційних процесах. У регіональному вимірі інтегральним показником економічного розвитку є виробництво валової доданої вартості (ВДВ).

Виробничий комплекс країни є основною ланкою економіки, яка виробляє товари, а **виробнича інфраструктура** надає значну, а в окремих регіонах й переважну частку послуг. Виробничі комплекси виділяються за організаційно - економічними та виробничо-технологічними ознаками. Інституціональна структура справляє помітний вплив на ефективність функціонування виробничого комплексу.

Виробничий комплекс характеризується структурою матеріального виробництва, тобто співвідношенням між його галузями, яке відображає господарські пропорції та стан суспільного поділу праці у сфері виробництва товарів. Структура виробництва визначається як натуральними, так і вартісними показниками (валовий внутрішній продукт, валова додана вартість, чисельність зайнятих, вартість основного капіталу). Вона характеризується галузевими, територіальними, відтворювальними пропорціями, а також пропорціями міжрегіонального товарообміну. Основою для виділення виробничих комплексів є сукупність галузевих пропорцій суспільного виробництва.

Виробничий комплекс є складовою сфери виробництва товарів і деяких виробничих послуг, включаючи в себе види виробничої діяльності, які створюють матеріальні товарні блага (промисловість та сільське господарство). Його обслуговує виробнича інфраструктура (наука і наукове обслуговування, будівництво із супутніми галузями, матеріально-технічне постачання, складське господарство, заготівлі, транспорт і зв'язок по обслуговуванню матеріального виробництва);

Інші галузі, пов'язані з товарним виробництвом (торгівля, побутове обслуговування, громадське харчування), а також сукупність галузей господарства, які здійснюють функції по наданню послуг населенню (житлово-комунальне господарство, громадський транспорт і зв'язок по обслуговуванню населення, освіта, охорона здоров'я, культура і мистецтво) належать до **соціальної інфраструктури** країни.

Окремо виділяються за функціональними ознаками **інституціональна (державна організаційно - управлінська) інфраструктура** - це органи управління, судової влади, внутрішніх справ і оборони, а також **ринкова інфраструктура** - як сукупність галузей, що обслуговують ринкові відносини і об'єднують заклади кредитування, фінансування і страхування підприємств і населення. Теорію й практику функціонування цих галузей вивчають відповідно наука державного управління, юриспруденція та наука про фінанси.

За галузевою ознакою виробничий комплекс структурно поділяється на добувну й обробну промисловість і аграрно-промисловий комплекс.

МОДУЛЬ 2. ПІДПРИЄМСТВО ЯК ОСНОВНА ЛАНКА РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Тема 4. Теорії підприємств і основи підприємництва

1. Теорії підприємств та їх характеристика.
2. Сутність, ознаки та функції підприємництва.
3. Порівняльна характеристика організаційно-правових форм підприємницької діяльності.

1. Теорії підприємств та їх характеристика.

Існує кілька основних теорій підприємства, які описують його виникнення, діяльність і ліквідацію. Серед них можна виділити наступні:

Неокласична теорія розглядає підприємство як цілісний об'єкт, який залучає ресурси у виробництво та перетворює їх у продукцію. Ця модель підприємства ґрунтується на виробничій функції, котра виражає залежність результатів виробництва від витрачених факторів. Поведінка підприємства визначається вибором обсягів і структури ресурсів, що залучаються, а відтак і продукції, що виробляється. Неокласичне розуміння підприємства як носія головної (виробничої) функції перетворення ресурсів у продукцію, що продається на вільному ринку, є загальновизнаним у світовій економічній науці.

Головне завдання підприємства на ринку ресурсів та товарів полягає у визначенні обсягів та структури економічних ресурсів, що дали б змогу виготовити максимальний обсяг продукції і максимізувати його прибуток (тобто граничні витрати дорівнюють ринковій ціні - умова максимізації). Основним критерієм ефективності підприємства визнається прибуток (фінансовий результат), який також є основним критерієм рівня його конкурентоспроможності.

В інституціональній теорії підприємство розглядається як організація, що створена людьми для ефективнішого використання обмежених ресурсів. Існування підприємства пов'язується з тими перевагами, які воно забезпечує у процесі виготовлення продукції порівняно з виробництвом тієї самої продукції без організації фірми. Поведінка підприємства характеризується особливостями укладання та виконання контрактів із зовнішніми організаціями і робітниками.

Еволюційна теорія означає, що під дією внутрішніх і зовнішніх факторів модель підприємства постійно еволюціонує в бік досягнення ліпших результатів діяльності в конкурентному середовищі. При цьому вважається, що підприємство не використовує якийсь єдиний критерій ефективності своєї діяльності; він може змінюватися залежно від поставлених підприємством цілей і відображати набутий ним досвід функціонування.

Підприємницька теорія передбачає, що двигуном розвитку підприємства є підприємець, а головним у забезпеченні успішної діяльності підприємства є взаємовідносини підприємця та його бізнесу, а також досконалість внутрішньофірмових важелів і механізмів використання підприємницького хисту менеджерів і всього персоналу організації.

Інтеграційна теорія підприємства передбачає, що основною метою підприємства є інтеграція процесу виробництва продукції і відшкодування витрат на виробництво спожитих виробничих ресурсів, що є обмеженими. Причому така інтеграція має відбуватися в часовому і просторовому вимірах.

Концепція агентської моделі підприємства відображає взаємовідносини між власниками та менеджерами підприємства. Згідно з цією концепцією власники, які не є керівниками підприємства, як правило, не володіють тією інформацією, що її мають менеджери. У таких умовах вони мусять бути впевненими в тому, що менеджери діятимуть в інтересах підприємства, тобто власника. На практиці узгодженість інтересів власника та менеджера досягається за допомогою системи стимулювання сервісного механізму.

Згідно з "**теорією виживання**" (певною мірою антиеволюційною) підприємство в перехідний період не в змозі пристосуватися до постійних змін зовнішнього середовища, передусім до коливань номенклатури та обсягів виробництва, а також фінансового стану постачальників і споживачів. Зв'язки між основними ланками економічної системи не забезпечують стабільності її існування в цілому, тому головним завданням підприємства є виживання. Отже, поступова та узгоджена із зовнішнім середовищем еволюція неможлива, а правила прийняття рішень на підприємстві, які ще не встигли сформуватися, руйнуються під тиском стресових ситуацій. У таких умовах керівники підприємства приймають рішення на основі лише короткострокової власної вигоди та прагнуть до зміцнення свого безконтрольного становища.

2. Сутність, ознаки та функції підприємництва.

Відповідно до Господарського кодексу України **підприємство** – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Підприємство як юридична особа має відокремлене майно, баланс, рахунки в установах банку, печатку зі своїм найменуванням та ідентифікаційний код.

Сільськогосподарське (аграрне) підприємство першого типу – це юридична особа, основним видом діяльності якої є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації якої становить 75 % і більше від загальної суми виручки. Таке аграрне підприємство – платник фіксованого сільськогосподарського податку, що є пільговим і його сплата передбачена Податковим кодексом України.

Разом з тим не можна не враховувати тієї обставини, що багато підприємств можуть виробляти і переробляти сільськогосподарську продукцію, частка якої в загальній виручці менша 75 %. Не вважати такі підприємства аграрними немає підстав.

Сільськогосподарське (аграрне) підприємства другого типу, в якому частка виробництва сільськогосподарської продукції та її переробки є переважаючою в грошовій виручці і становить більше від 50 до 75 %. Для таких аграрних підприємств – неплатників фіксованого сільськогосподарського податку Податковим кодексом України передбачене

пільгове оподаткування прибутку, а саме: сума нарахованого податку на прибуток зменшується на суму податку на землю, що використовується в сільськогосподарському виробничому обороті.

Підприємництво - це самостійна, ініціативна, систематична діяльність господарюючих суб'єктів з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, яка здійснюється на власний ризик з метою одержання прибутку або власного доходу.

Сутність підприємництва більш глибоко розкривається через його основні функції - інноваційну (творчу), ресурсну, організаційну, стимулюючу (мотиваційну).

Функції підприємництва

Інноваційна (творча) функція підприємництва полягає в сприянні генеруванню та реалізації нових комерційних ідей, здійсненню техніко-економічних, наукових розробок, проектів, що пов'язані з господарським ризиком.

Ресурсна функція підприємництва передбачає мобілізацію на добровільних засадах матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних, інтелектуальних та інших ресурсів.

Організаційна функція підприємництва полягає в безпосередній організації виробництва, збуту, реклами тощо, зводиться до поєднання ресурсів в оптимальних пропорціях здійснення контролю за їх виконанням.

Стимулююча (мотиваційна) функція підприємництва зводиться до формування стимулюючого (мотиваційного) механізму ефективного використання ресурсів з урахуванням досягнень науки, техніки, управління організації виробництва, а також до максимального задоволення потреб споживача.

Суб'єкти підприємницької діяльності

- Приватні особи – організатори одноосібної та великої економічної діяльності.
- Група юридичних або фізичних осіб – пов'язаних між собою договірними відносинами та економічними інтересами.
- Держава – в особі відповідних органів.

Чинне законодавство України певною мірою обмежує можливість займатися підприємницькою діяльністю деяким категоріям громадян:

- військовослужбовцям;
- службовим особам органів прокуратури, державної безпеки, МВС, суду, державного арбітражу, державного нотаріату;
- представникам органів державної влади та управління;
- громадянам, що мають судимість за економічні злочини тощо.

Метою підприємницької діяльності є *максимізація доходу* в результаті спрямування зусиль підприємця на певний об'єкт.

Об'єкт підприємництва – є продукція, створена підприємцем, який потенційно може задовольнити потребу споживача, бути йому проданою, принести підприємцю прибуток, а суспільству - користь.

Принципи підприємницької діяльності:

1. вільний вибір підприємницької діяльності;
2. орієнтація на запити, смаки та уподобання споживачів;
3. самостійне формування програми діяльності, вибір постачальників ресурсів і споживачів продукції, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;
4. вільний найм працівників;
5. максимальне використання конкурентних переваг;
6. вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення обов'язкових платежів до відповідних бюджетів;
7. економічна відповідальність – суб'єкти підприємництва відшкодовують всі збитки і несуть майнову та іншу визначену законом відповідальність.

Самостійне здійснення підприємцями ЗЕД, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на власний розсуд.

Види підприємницької діяльності

1. ***Виробниче підприємництво*** – це вид підприємницької діяльності, пов'язаний з виробництвом певної продукції кінцевого споживання, призначеного для подальшої її реалізації споживачам з метою отримання прибутку.

2. ***Комерційне підприємництво*** - це вид підприємницької діяльності, пов'язаний з купівлею-продажем товарів для задоволення потреб споживачів з метою отримання прибутку.

3. ***Посередницьке підприємництво*** - це вид підприємницької діяльності, при якому підприємець представляє на ринку інтереси виробника або споживача, але сам не є таким. *Така потреба виникає тоді, коли виробник не може сам продати товар або замовник хоче знайти підрядчика для виконання певних робіт. Посередницькі фірми можуть також надавати інформаційні, маркетингові, консультаційні та інші послуги.*

4. ***Фінансове підприємництво*** - це вид підприємницької діяльності, пов'язаний з купівлею і продажем одних грошей та цінних паперів за інші гроші та цінні папери з метою отримання прибутку. *Агентами фінансового підприємництва є комерційні банки, фондові біржі та громадяни-підприємці.*

5. **Страхове підприємництво** - це вид підприємницької діяльності, пов'язаний із захистом інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, сформованих шляхом сплати страхових внесків. *Страхові компанії здійснюють страхування життя, майна й отримують від цього доходи, які вкладають в облігації, акції інших компаній, у державні цінні папери. Отже, вони надають довгострокові кредити підприємствам і державі. З розвитком страхового підприємництва все більшого значення набуває страхування ризику.*

3. Порівняльна характеристика організаційно-правових форм підприємницької діяльності.

Організаційно-правова форма	Сутнісна характеристика	Організаційно-економічні та соціальні	
		переваги	недоліки
Одноосібне володіння	Підприємство, власником якого є фізична особа або родина	Простота заснування; Повна самостійність, свобода та оперативність дій підприємця; Високі спонукальні мотиви до ефективного господарювання; Гарантоване збереження комерційних таємниць	Труднощі із залученням великих інвестицій та одержанням кредитів; Повна відповідальність за борги; Брак спеціалізованого менеджменту Невизначеність терміну функціонування
Господарське товариство (партнерство)	Об'єднання власних капіталів кількох фізичних або юридичних осіб за умов: рівного розподілу ризику і прибутку; спільного контролю результатів бізнесу; безпосередньої участі в діяльності	Ширші можливості для ефективної діяльності; Збільшення фінансової незалежності та дієздатності; Більша свобода дій і виваженість управлінських рішень; Можливість залучення до управління товариством професійних менеджерів	Загроза окремим партнерам через солідарну відповідальність Можливість банкрутства через професійну некомпетентність одного з партнерів; Збільшення ймовірності господарського ризику через недостатню передбачуваність процесу і результатів діяльності
Корпорація (акціонерне)	Підприємство, власником якого є акціонери, що	Реальна можливість залучення необхідних інвестиційних ресу-	Наявність розбіжностей між правами власності та

товариство)	несуть обмежену відповідальність (у розмірі свого внеску в акціонерний капітал), але розпоряджаються прибутком через участь у загальних зборах акціонерів	рсів; Більша здатність до нарощування обсягів виробництва (послуг); Наявність лише обмеженої відповідальності акціонерів; Тривалість функціонування	функцією контролю діяльності; Сплата більших податків через оподаткування спочатку прибутку, а потім одержуваних дивідендів; Існування потенційних можливостей для зловживань із боку посадових осіб
--------------------	---	--	--

Тема 5. Види підприємств, їх організаційно-правові форми

1. Класифікація підприємств.
2. Об'єднання підприємств.
3. Нормативно-правові основи функціонування підприємств

1. Класифікація підприємств.

Для забезпечення ефективного господарювання та кваліфікованого управління підприємства класифікують за певними ознаками.

За метою та характером діяльності всі підприємства поділяються на:

- комерційні підприємства, діяльність яких спрямована на отримання прибутку. До цієї групи належить переважна більшість суб'єктів господарювання;

- некомерційні організації, що не ставлять за мету отримання прибутку. До них належать благодійні фонди, суспільні, наукові та інші організації не виробничої сфери господарства країни.

За формою власності розрізняють:

- приватні підприємства, що засновані на власності фізичної особи з правом найму робочої сили. До таких відносять також індивідуальні та сімейні підприємства, які базуються тільки на особистій праці;

- колективні підприємства, що засновані на власності трудового колективу підприємства, кооперативу, а також іншого статутного товариства або громадської організації;

- комунальні підприємства, що засновані на власності певної територіальної громади;

- державні підприємства, що засновані на державній власності. До таких належать також і казенні підприємства (це підприємства, які за чинним законодавством не підлягають приватизації);

- підприємства, засновані на змішаній формі власності. До них належать підприємства, створені на базі об'єднання майна різних форм власності.

За правовим статусом і формою господарювання розрізняють:

- одноосібні підприємства, які є власністю однієї особи або родини. За своїми зобов'язаннями вони несуть відповідальність усім майном власника;

- кооперативні підприємства. Вони являють собою добровільні об'єднання громадян з метою спільного ведення господарської або іншої діяльності. При цьому кожен член кооперативу особисто бере участь у спільній діяльності, яка передбачає використання власного або орендованого майна;

- орендні підприємства, підприємницька діяльність яких пов'язана з тимчасовим (на договірній основі) володінням та користуванням необхідним для цього майном;

- господарські товариства, які створюються на принципах угоди між юридичними особами або громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою отримання прибутку.

До господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства і командитні товариства .

Акціонерним товариством визнається таке, статутний фонд (капітал) якого розподілений на певну кількість акцій однакової номінальної вартості. Загальна номінальна вартість випущених акцій становить статутний фонд (капітал) акціонерного товариства, який за чинним в Україні законодавством не може бути меншим за суму, еквівалентну 1250 мінімальним заробітним платам на момент створення акціонерного товариства.

Розрізняють відкриті акціонерні товариства, акції яких можуть розповсюджуватись шляхом відкритої передплати та купівлі-продажу на біржах, і закриті акціонерні товариства, акції яких розподіляються між засновниками і не можуть розповсюджуватись шляхом передплати, купуватись і продаватись на біржі.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний фонд (капітал), поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства несуть відповідальність тільки в межах їх внесків до статутного фонду (капіталу).

Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд (капітал) якого розподілений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за

зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до внеску кожного з учасників

Мінімальний розмір статутного капіталу товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, згідно з чинним в Україні законодавством, становить 100 мінімальних заробітних плат, виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення товариства.

Повним товариством є господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Командитним товариством є господарське товариство, в якому нарівні з учасниками (учасником), які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за його зобов'язаннями усім своїм майном, є учасники (учасник), відповідальність яких обмежується тільки їхніми внесками у майно товариства.

За ознакою національної належності капіталу розрізняють такі підприємства:

- *національні*, капітал яких повністю належить суб'єктам господарювання своєї країни;
- *іноземні*, якщо сто відсотків капіталу підприємства є власністю суб'єктів господарювання іноземних країн;
- *змішані або спільні підприємства*, що створені як вітчизняними, так і іноземними суб'єктами господарювання для здійснення спільної діяльності.

За способом утворення (заснування) та формування статутного фонду (капіталу) розрізняють:

- унітарні
- корпоративні підприємства.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд (капітал), не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними підприємствами є державні та комунальні підприємства, а також підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, зазвичай, двома та більше засновниками за їхнім спільним рішенням (договором). Воно діє на основі об'єднання майна та (або) підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, засновані на приватній власності двох або більше осіб.

За галузево-функціональним видом діяльності розрізняють:

промислові, сільськогосподарські, будівельні, транспортні, торговельні, виробничо-торговельні, лізингові, фінансово-кредитні, страхові та інші підприємства.

За міжгалузевою структурою підприємства поділяють на:

- вузькоспеціалізовані підприємства, що виготовляють обмежений асортимент продукції масового або багатосерійного виробництва, наприклад виробництво сталепрокату, виробництво зерна тощо;

- багатопрофільні підприємства, що випускають продукцію широкого асортименту та різноманітного призначення. Найчастіше вони зустрічаються у промисловості та сільському господарстві;

- комбіновані, на яких один вид сировини або продукції перетворюється паралельно або послідовно у другий, а далі – у третій вид. Наприклад, у текстильній промисловості на комбінованих підприємствах із сировини виготовляють волокно, з волокна - пряжу, а з пряжі - полотно.

Залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік розрізняють підприємства:

- малі;
- середні;
- великі

Малими (незалежно від форм власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищував суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Великими підприємствами визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну п'яти мільйонам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Усі інші підприємства визнаються середніми.

2. Об'єднання підприємств.

Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств із метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань.

Об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах або за рішенням органів, які мають право утворювати об'єднання підприємств. В об'єднання підприємств можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав, а підприємства України можуть входити в об'єднання підприємств, утворених на території інших держав.

Об'єднання підприємств утворюються на невизначений строк або як тимчасові об'єднання і є юридичною особою.

Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання.

Господарське об'єднання - об'єднання підприємств, утворене з ініціативи підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Вони діють на підставі установчого договору та/або статуту, який затверджується їхніми засновниками.

Державне (комунальне) господарське об'єднання - об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання) або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування. Воно діє на підставі рішення про його утворення та статуту, який затверджується органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

Господарськими об'єднаннями є: асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законодавством.

Асоціація - договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств - учасників асоціації. За рішенням

учасників асоціація може бути уповноважена представляти їхні інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум - тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, у порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Концерн - статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їхньої фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. *Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їхні інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.*

Державні й комунальні господарські об'єднання утворюються переважно у формі корпорації або концерну незалежно від найменування об'єднання (комбінат, трест тощо).

Підприємства - учасники об'єднання підприємств зберігають статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми об'єднання.

Підприємство - учасник господарського об'єднання - має право:

1) добровільно вийти з об'єднання на умовах і в порядку, визначених установчим договором про його утворення чи статутом господарського об'єднання;

2) бути членом інших об'єднань підприємств, якщо законом, засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання не встановлено іншого;

3) одержувати від господарського об'єднання в установленому порядку інформацію, пов'язану з інтересами підприємства;

4) одержувати частину прибутку від діяльності господарського об'єднання відповідно до його статуту. Підприємство може мати також інші

права, передбачені засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання відповідно до законодавства.

Підприємство, яке входить до складу державного або комунального господарського об'єднання, не має права без згоди об'єднання виходити з його складу, а також об'єднувати на добровільних засадах свою діяльність з іншими суб'єктами господарювання та приймати рішення про припинення своєї діяльності.

Рішення про утворення об'єднання підприємств (установчий договір) та статут об'єднання погоджуються з Антимонопольним комітетом України в порядку, встановленому законодавством.

Учасники об'єднання підприємств можуть робити на умовах і в порядку, передбачених його установчими документами, майнові вклади (вступні, членські, цільові тощо).

Майно передається об'єднанню його учасниками у господарське відання або в оперативне управління на підставі установчого договору чи рішення про утворення об'єднання. Вартість майна об'єднання відображається у його балансі.

Господарське об'єднання має право утворювати за рішенням його вищого органу управління унітарні підприємства, філії, представництва, а також бути учасником (засновником) господарських товариств.

Об'єднання підприємств не відповідає за зобов'язаннями його учасників, а підприємства-учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо іншого не передбачено установчим договором або статутом об'єднання.

Підприємство може бути учасником промислово-фінансової групи (або транснаціональної промислово-фінансової групи, якщо до складу групи входять українські та іноземні юридичні особи).

Промислово-фінансова група є об'єднанням, яке створюється за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк із метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України, включаючи програми згідно з міжнародними договорами України, а також із метою виробництва кінцевої продукції.

До складу промислово-фінансової групи можуть входити промислові та інші підприємства, наукові й проектні установи, інші установи і організації усіх форм власності. У складі промислово-фінансової групи визначається головне підприємство, яке має пріоритетне право діяти від імені промислово-фінансової групи як учасника господарських відносин.

Промислово-фінансова група не є юридичною особою і не підлягає державній реєстрації як суб'єкт господарювання.

Асоційовані підприємства (господарські організації) — це група суб'єктів господарювання - юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному фонді або управлінні.

Залежність між асоційованими підприємствами може бути простою і вирішальною.

Проста залежність між асоційованими підприємствами виникає у разі, якщо одне з них має можливість блокувати прийняття рішень іншим (залежним) підприємством, які повинні прийматися відповідно до закону або установчих документів цього підприємства кваліфікованою більшістю голосів.

Вирішальна залежність між асоційованими підприємствами виникає у разі, якщо між підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному фонді або загальних зборах чи інших органах управління іншого (дочірнього) підприємства, зокрема володіння

контрольним пакетом акцій. Відносини вирішальної залежності можуть встановлюватися за умови отримання згоди відповідних органів Антимонопольного комітету України.

Про наявність простої і вирішальної залежності має бути зазначено у відомостях державної реєстрації залежного (дочірнього) підприємства й опубліковано в офіційному друкованому виданні.

Суб'єкт господарювання, що володіє контрольним пакетом акцій дочірнього підприємства (підприємств), визнається *холдинговою компанією*. Між холдинговою компанією та її дочірніми підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування.

Якщо з вини контролюючого підприємства дочірнім підприємством було укладено (здійснено) не вигідні для нього угоди або операції, то контролююче підприємство повинно компенсувати завдані дочірньому підприємству збитки.

Якщо дочірнє підприємство з вини контролюючого підприємства опиниться у стані неплатоспроможності й буде визнане банкрутом, то субсидіарну відповідальність перед кредиторами дочірнього підприємства нестиме контролююче підприємство.

Законом можуть визначатися й інші форми об'єднання інтересів підприємств (союзи, спілки, асоціації підприємців тощо).

3. Нормативно-правові основи функціонування підприємств

Основними законодавчими актами, що регулюють діяльність підприємств, є: Цивільний кодекс України; Господарський кодекс України; Закон України "Про підприємництво" (втратив чинність з 1 січня 2004 р., крім статті 4); Закон України "Про господарські товариства"; Закон України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців"; Закон України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності"; Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність"; Закон України "Про інвестиційну діяльність"; Закон України "Про цінні папери і фондову біржу"; Закон України "Про захист економічної конкуренції"; Закон України "Про систему оподаткування"; Закон України "Про податок на додану вартість"; Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" та ін.

Підприємства в Україні здійснюють свою діяльність відповідно до вимог ст. 62-71 Господарського Кодексу України (ГКУ), якщо інше щодо підприємств окремих видів не передбачено цим кодексом та іншими законами прийнятими відповідно до нього.

Діяльність підприємства здійснюється, як правило, на основі Статуту. Статут затверджується власником майна, а для державних підприємств - власником майна за участю трудового колективу. В Статуті підприємства визначається найменування підприємства, його місцезнаходження, предмет та мета діяльності, органи управління підприємством, порядок їх формування, компетенція та повноваження трудового колективу, порядок утворення майна, характер організації трудових відносин, членства, умови реорганізації та припинення діяльності підприємства.

Згідно із ст.65 ГКУ управління підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна і участі в управлінні трудового колективу. Якщо на підприємстві використовується наймана праця, між власником і трудовим колективом має укладатися колективний договір, яким регулюються виробничі, трудові та соціальні відносини трудового колективу з адміністрацією підприємства. Вимоги до змісту і порядок укладання колективних договорів визначаються законодавством про колективні договори.

З метою реєстрації утворення та підтвердження своєї дієспроможності підприємство проходить державну реєстрацію за місцем його знаходження у виконавчому комітеті міської, районної у місті ради або в районній державній адміністрації. Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта господарювання та копія документа, що підтверджує взяття.

Види підприємств, їх характеристика його на облік в органах державної податкової служби, є підставою для відкриття рахунків в установах банків. Державний дозвіл на проведення окремих видів підприємницької діяльності видається у формі відповідного патенту або ліцензії.

Тема 6. Витрати на виробництво та реалізацію продукції

1. Поняття витрат і собівартості продукції
2. Класифікація витрат на виробництво продукції
3. Методи розподілу витрат і обчислення собівартості

1. Поняття витрат і собівартості продукції

Суспільні витрати виробництва – це сукупні затрати живої і уречевленої праці на виробництво відповідного виду продукції. Вони визначаються робочим часом, який завжди є мірою витрат, потрібних для здійснення виробництва.

Собівартість – це грошовий вираз поточних витрат підприємства на виробництво і реалізацію продукції. *Вона показує витрати кожного виробника на виробництво і збут продукції. Собівартість одиниці продукції визначається відношенням витрат виробництва до обсягу виробленої продукції.*

Види собівартості:

1) залежно від часу формування затрат:

- планова - визначається перед початком планового періоду на основі прогресивних норм витрат ресурсів та діючих цін на ресурси у момент складання плану

- фактична - відображає фактичні витрати підприємства на виробництво і реалізацію продукції за даними бухгалтерського обліку

- нормативна - формується з витрат на виробництво та реалізацію продукції, визначених на основі діючих норм витрат ресурсів

- кошторисна - відображає витрати підприємства на виріб або замовлення, які виконуються в одиничному (індивідуальному) виробництві або в разовому порядку.

2. виходячи із місця формування затрат:

- цехова – включає всі прямі поточні витрати пов'язані з виробництвом продукції у межах цеху підприємства (сировина, заробітні плата основних робітників, нарахування на зарплату основних робітників, амортизація обладнання цеху)

- виробнича – охоплює витрати на виробництво продукції в межах усього підприємства (витрати на енергію, спожиту в технологічних цілях, витрати на утримання й експлуатацію обладнання, амортизація будівлі виробничого корпусу)

- повна – це сукупність витрат, що складаються з виробничої собівартості та поза виробничих витрат підприємства (адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат)

3) залежно від тривалості розрахункового періоду:

- місячна - визначається, виходячи із витрат і кількості виготовленої продукції в певному місяці.

- квартальна - визначається, виходячи із витрат і кількості виготовленої продукції в певному кварталі.

- річна - виходячи із витрат і кількості виготовленої продукції у звітному році.

4) за складом продукції:

- товарна - витрати на виготовлення продукції, визначеної підприємством для реалізації

- валова - витрати на виготовлення всього обсягу об'єктів господарської діяльності підприємства

- реалізована - витрати на виробництво і збут продукції, яка вважається реалізованою для визначення фінансового результату.

- незавершене виробництво - вартість продукції часткової готовності у зв'язку з незакінченим технологічним циклом її виготовлення на певну звітну дату;

5) за ступенем охоплення підприємств:

- індивідуальна - відображає витрати окремого підприємства на виробництво та реалізацію продукції.

- галузева - відображає середні у галузі витрати на виробництво і реалізацію продукції.

2. Класифікація витрат на виробництво продукції

Залежно від характеру участі в процесі виробництва витрати поділяються на основні та накладні.

Основні витрати пов'язані з безпосереднім виконанням технологічних операцій по виробництву продукції, без них виробництво певного виду продукції неможливе.

Накладні витрати – це витрати з управління та обслуговування діяльності виробничого підрозділу (бригади, ферми, цеху), рослинництва і тваринництва, а також господарства в цілому. Це загальновиробничі витрати.

Відповідно до П(с)БО 16 витрати групуються в окремі елементи. **а) матеріальні витрати; б) витрати на оплату праці; в) відрахування на соціальні заходи; г) амортизація; д) інші операційні витрати.**

До складу елемента **“Матеріальні витрати”** включається вартість витрачених у виробництві (крім продукту власного виробництва): сировини й основних матеріалів, насіння, кормів, палива і мастильних матеріалів, електроенергії, запасних частин, будівельних та інших матеріалів.

До складу елемента **“Витрати на оплату праці”** включаються заробітна праця за окладами й тарифами, премії та заохочення, компенсаційні виплати, оплата відпусток та інші витрати на оплату праці.

До складу елемента **“Відрахування на соціальні заходи”** включаються відрахування на пенсійне забезпечення, на соціальне страхування, страхові внески на випадок безробіття, відрахування на індивідуальне страхування персоналу підприємства та інші соціальні заходи.

До складу елемента **“Амортизація”** включається сума нарахованої амортизації основних засобів, нематеріальних активів та інших необоротних матеріальних активів.

До складу елемента **“Інші операційні витрати”** включаються витрати на відрядження, на послуги зв'язку, плата за розрахунково-касове обслуговування та інші.

За ступенем однорідності:

- прості витрати однорідні за складом, мають єдиний економічний зміст і є первинними (витрати на сировину і матеріали або на заробітну плату виробничих працівників).
- комплексні витрати різняться за своїм складом і охоплюють кілька елементів витрат (заробітна плата обслуговуючого персоналу; амортизаційні відрахування; витрати на ремонт та підтримання машин і механізмів у робочому стані; витрати на придбання запасних частин та ін.)

До статті **“Витрати на оплату праці”** включаються основна і додаткова оплата праці працівників, безпосередньо зайнятих в технологічному процесі виробництва (у тому числі трактористів-машиністів), доплати та надбавки працівникам за кваліфікацію, за перевиконання плану, за роботу у святкові та вихідні дні, оплата відпусток та ін.

Стаття **“Відрахування на соціальні заходи”** містить відрахування на пенсійне забезпечення, відрахування на соціальне страхування, страхові внески на випадок безробіття, відрахування на індивідуальне страхування персоналу підприємства, відрахування на інші соціальні заходи.

Стаття **“Сировина і матеріали”** містить витрати на сировину, основні та допоміжні матеріали, закуплені та власні вироби.

У статті **“Роботи та послуги”** відображаються витрати на роботи та послуги власних допоміжних виробництв, які забезпечують виробничі потреби, та вартість послуг виробничого характеру, наданих сторонніми підприємствами, включаючи плату за воду для зрошення.

До складу статті **“Витрати на ремонт необоротних активів”** включають: суми на оплату праці працівників, зайнятих на ремонтних операціях, вартість запасних частин, ремонтно-будівельних та інших матеріалів, витрачених на поточний ремонт основних засобів; вартість послуг сторонніх організацій та власних майстерень з технічного обслуговування і поточного ремонту сільськогосподарських машин та обладнання; витрати на ремонт плівкових теплиць і парників.

До статті **“Інші витрати на утримання необоротних активів”** включаються витрати на їх утримання безпосередньо в конкретному виробництві. До складу цих витрат відносяться: витрати на оплату праці персоналу, що обслуговує необоротні активи (крім трактористів-машиністів та інших працівників, зайнятих в технологічному процесі виробництва сільськогосподарської продукції), механіків, сторожів місць збереження техніки; амортизаційні відрахування, які прямо не відносяться на певні об'єкти обліку витрат (сільськогосподарські культури або види тварин).

У статті **“Інші витрати”** відображаються витрати, що пов'язані з виробництвом певної продукції і не включені ні до однієї з вищеназваних статей, а саме: вартість спецодягу та спецвзуття, що видаються працівникам, зайнятим доглядом за худобою і птицею; вартість підстилки для тварин; витрати на штучне осіменіння тварин; витрати на будівництво та утримання літніх таборів, загонів, навісів та інших споруд некапітального характеру для тварин; платежі за страхування майна, тварин, урожаю сільськогосподарських культур, а також окремих категорій працівників у випадках, передбачених законодавством.

До складу статті **“Непродуктивні витрати”** (в обліку) включають втрати від падежу молодняка та дорослої худоби на відгодівлі, птиці, кролів, бджолиних сімей, за винятком втрат, які сталися внаслідок стихійного лиха, а також сум, що підлягають відшкодуванню винними особами.

У статті **“Загальновиробничі витрати”** відображаються бригадні, фермські, цехові та загальновиробничі витрати. До складу цих витрат відносяться витрати на оплату праці працівників апарату управління; орендна плата; амортизаційні відрахування і витрати на утримання та поточний ремонт необоротних активів загального призначення; витрати на заходи з охорони праці та техніки безпеки; витрати на перевезення працівників до місця безпосередньої роботи; на утримання польових станів; інші витрати, пов’язані з управлінням та обслуговуванням виробництва окремих підрозділів та галузей.

За способом включення в собівартість продукції всі витрати поділяються на: прямі і непрямі (розподілювані).

- *прямі витрати* пов’язані з виробництвом певного виду продукції і можуть бути прямо віднесені на відповідний об’єкт обліку.
- *непрямі витрати* пов’язані з виробництвом кількох видів продукції, тому вони не можуть бути віднесені безпосередньо на один продукт, а розподіляються між ними за відповідною методикою.

За формою участі витрат у виробничому процесі:

- *постійні витрати* безпосередньо не пов’язані з обсягом виробництва продукції. (витрати на утримання та експлуатацію будівель і споруд, на управління та обслуговування виробництва, плата за землю або фіксована орендна плата за користування землею, приміщеннями, технікою, виплата процентів за банківські кредити та ін.

- *змінні витрати* – це витрати, загальна сума яких за певний час залежить від кількості виготовленої продукції або обсягу виконаних робіт. (витрати на оплату праці, вартість використаної сировини, кормів, витрати на експлуатацію сільськогосподарських машин і устаткування, на ремонт та інструменти тощо.

3. Методи розподілу витрат і обчислення собівартості

Методи розподілу витрат і обчислення собівартості:

– *метод прямого віднесення витрат на відповідні види продукції* використовується в тих галузях, де в процесі виробництва одержують один вид продукції. При цьому собівартість одиниці продукції визначають діленням суми витрат по даному об’єкту обліку на загальний обсяг виробленої продукції. Цим методом обчислюють собівартість 1 ц зеленої маси кукурудзи і однорічних трав, а також одиниці робіт і послуг обслуговуючих виробництв (т • км, кВт • год.);

– метод виключення вартості побічної продукції із загальної суми витрат. При цьому побічна продукція (солома, стебла кукурудзи, гичка, гній тощо) оцінюється за нормативною собівартістю або фактичними витратами на її збирання, перевезення і заготівлю. Після вирахування вартості побічної продукції із загальної суми витрат решту їх відносять на обсяг виробленої основної продукції. Цим методом обчислюють собівартість 1 ц приросту живої маси молодняка великої рогатої худоби і свиней;

– метод розподілу витрат між видами продукції пропорційно до кількісного значення однієї з ознак, спільної для даних видів продукції. Такими ознаками можуть бути вміст в окремих видах продукції повноцінного зерна, поживних речовин та ін. Цей метод використовують при обчисленні собівартості зерна і зернових відходів з урахуванням їх поживних якостей;

– метод оцінки витрат на окремі види продукції експертним шляхом і вираження їх у певних відносних показниках. Наприклад, у молочному скотарстві собівартість однієї голови приплоду розраховується за вартістю 60 кормо-днів утримання корів, а приплоду лоша робочих коней визначається виходячи із вартості (витрат) 60 кормо-днів утримання дорослих тварин;

– метод розподілу витрат за допомогою коефіцієнтів, які встановлюються централізовано. При їх визначенні витрати на одиницю одного з видів продукції приймаються за одиницю, а щодо інших видів продукції виражаються відповідним коефіцієнтом. Таким чином усі види продукції переводять в основну, визначають її загальний обсяг та обчислюють собівартість одиниці основної продукції. Витрати на окремі види продукції розподіляють пропорційно до їх частки в загальному обсязі умовної продукції. Цим методом обчислюється собівартість одиниці продукції вівчарства. Так, витрати на утримання овець (без вартості приплоду та побічної продукції) розподіляють між вовною (1ц вовни прирівнюється до 5 одиниць) та приростом живої маси, один центнер якого береться за одиницю.

– метод розподілу витрат пропорційно до вартості окремих видів продукції за реалізаційними цінами використовують при обчисленні собівартості продукції овочівництва, лікарських і ефіроолійних культур, бджільництва та інших галузей.

Тема 7. Економічна результативність та ефективність діяльності аграрних підприємств

1. Суть економічної ефективності
2. Показники та оцінка економічної ефективності діяльності підприємства.
3. Показники рентабельності.

1. Суть економічної ефективності

Ефект – це результат тих чи інших заходів, здійснених у сільськогосподарському виробництві. Він може бути виробничим і натуральним у формі сільськогосподарської продукції (у натуральному або вартісному вираженні), економічним у сфері ресурсів, затрат, прибутку тощо, а також соціальним, який відображає стан умов праці й побуту працівників.

Ефективність – це результативність дії окремого або групи факторів. Це економічна категорія, що відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами.

Види ефективності виробництва за окремими ознаками:

1. За наслідками:
  - економічна
  - соціальна
2. За місцем одержання ефекту:
  - локальна (госпрозрахункова)
  - народногосподарська
3. За ступенем збільшення ефекту:
  - первісна
  - мультиплікаційна
4. За метою визначення:
  - абсолютна
  - порівняльна

Технологічна ефективність – результат взаємодії факторів виробництва, що характеризує досягнуту продуктивність живих організмів, які використовуються в сільському господарстві як засоби виробництва.

Соціальна ефективність – поняття, що відображає поліпшення соціальних умов життя людей. Економічна ефективність – співвідношення між ресурсами і результатами виробництва, за якого отримують вартісні показники ефективності виробництва.

2. Критерій, показники та оцінка економічної ефективності діяльності підприємства.

Критерій – це головна відмінна ознака і визначальна міра вірогідності пізнання суті ефективності виробництва, у відповідності з якими здійснюють кількісну оцінку її рівня. Правильно сформульований критерій повинен найбільш повно характеризувати суть ефективності як економічної категорії і бути спільним для всіх ланок суспільного виробництва – від підприємства до народного господарства в цілому. Суть проблеми підвищення ефективності виробництва полягає в тому, щоб на кожну одиницю витрат – трудових, матеріальних, фінансових – досягти максимально можливого збільшення обсягу виробництва або доходу. Виходячи з цього єдиним народногосподарським економічним критерієм ефективності виробництва можна вважати зростання продуктивності суспільної (живої і уречевленої) праці.

Узагальнюючими показниками економічної ефективності в сільському господарстві є виробництво валової продукції і валового доходу в розрахунку на 100 га с.-г. угідь, на 100 га ріллі, на одного працівника, рівень рентабельності, затрати на одиницю товарної продукції.

Показники ефективності використання праці: темпи зростання продуктивності праці, зарплатомісткість одиниці продукції, трудомісткість одиниці продукції, коефіцієнт використання корисного фонду робочого часу, відносне вивільнення працівників.

Показники ефективності використання виробничих фондів: фондоддача, фондомісткість одиниці продукції, матеріаломісткість одиниці продукції, коефіцієнту використання найважливіших видів сировини і матеріалів.

Показники ефективності використання фінансових коштів: оборотність оборотних коштів, рентабельність оборотних коштів, вивільнення оборотних коштів, питомі капітальні вкладення (на одиницю приросту потужності або продукції), строк окупності капітальних вкладень.

Найважливішими результативними показниками сільськогосподарського виробництва є обсяг валової і товарної продукції, на основі якого можна розрахувати валовий і чистий дохід та прибуток.

Для визначення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому по підприємству доцільно використовувати таку систему показників:

- Вартість валової продукції на 1 га с.-г. угідь на 1 середньорічного працівника чи на 1 люд.-год., на 1 грн. основних виробничих фондів, на 1 грн. виробничих витрат;

- Обсяг валового і чистого доходу та прибутку на 1 га с.-г. угідь, на 1 середньорічного працівника чи на 1 люд.-год., на 1 грн. основних виробничих фондів на 1 грн. витрат виробництва;

- Рівень рентабельності на норму прибутку с.-г. виробництва.

Наведені показники характеризують ефективність використання виробничих ресурсів, окупність витрат виробництва та його рентабельність.

Для порівняння економічної ефективності виробництва окремих видів продукції рослинництва використовують такі показники: виробництво валової продукції рослинництва (грн.) в розрахунку на 1 га посіву, на 1 середньорічного працівника, на 1 люд.-год., на 1 грн. виробничих витрат; валовий та чистий дохід і прибуток на 1 га посіву, на 1 люд.-год., на 1 грн. виробничих витрат; рівень рентабельності.

3. Показники рентабельності

Рентабельність – це відносний показник ефективності виробництва, який характеризує рівень віддачі витрат і ступінь використання ресурсів.

Рентабельність вимірюється у *відсотках* або *коефіцієнтах* і як показник має кілька різновидів, які залежать від використовуваних у розрахунках прибутку і ресурсів (витрат). Тому розрізняють кілька *показників прибутковості (рентабельності)* для оцінки ефективності діяльності підприємства та його фінансово-економічного стану.

1) Рентабельність інвестицій (капіталу) (Pi) - це відношення чистого прибутку підприємства (*Пч*) до загальної суми інвестицій (*I*):

$$P_i = \text{Пч} / I \times 100, \%$$

Чим вищим є прибуток на інвестований капітал, тим краще працює підприємство.

Різновидами цього показника є:

- *рентабельність власного капіталу (Рвл кап)* - відношення чистого прибутку підприємства (*Пр чист*) до величини його власного капіталу (*Квл*):

$$P_{\text{вл кап}} = \text{Пр чист} / K_{\text{вл}} \times 100, \%$$

- *рентабельність активів (Ракт)* - відношення прибутку підприємства до загальної суми його активів (*Азаг*):

$$P_{\text{акт}} = \text{Пч} / A_{\text{заг}} \times 100, \%$$

Якщо останній показник є меншим за процентну ставку за довгостроковими кредитами, то фінансовий стан підприємства є незадовільним.

2) **Рентабельність продукції (Рпрод)** - характеризує ефективність витрат на її виробництво та збут і є відношенням прибутку від реалізації продукції (Преал) до повної собівартості реалізованої продукції (Среал):

$$R_{\text{прод}} = \text{Преал} / \text{Среал} \times 100, \%$$

3) **Рентабельність окремих видів продукції (Рі):**

$$R_i = (\text{Ці} - \text{Сі}) / \text{Сі} \times 100, \%$$

де Ці, Сі - ціна і повна собівартість одиниці продукції і-го виду, грн.;

4) **Рентабельність виробництва (Рвир)** - відношення чистого прибутку підприємства до суми середньорічної вартості основних виробничих фондів підприємства і середньорічних залишків нормованих оборотних засобів:

$$R_{\text{вир}} = \text{П ч} / (\text{Ссер} + \text{Сноз}) \times 100, \%$$

5) **Рентабельність продажу продукції (обороту) (Рреал)** – відношення прибутку від реалізації продукції до обсягу реалізованої продукції (РП):

$$R_{\text{реал}} = \text{Преал} / \text{РП} \times 100, \%$$

МОДУЛЬ 3. Ресурси аграрних підприємств та ефективність їх використання

Тема 8. Земельні ресурси та ефективність їх використання

1. Земельна реформа в Україні. Основи Земельного кодексу України.
2. Земельний фонд України та його використання.
3. Земельний кадастр і економічна оцінка землі.
4. Земля як специфічний і головний засіб виробництва, її особливості.

1. Земельна реформа в Україні. Основи Земельного кодексу України.

В колишньому СРСР, а отже, і в Україні, яка перебувала у його складі, земля була націоналізована і її єдиним власником стала держава. Громадянам, сільськогосподарським підприємствам, організаціям і установам земля передавалася лише у користування. Панування державної власності на землю стало однією з головних причин низького рівня ефективності її використання.

З набуттям Україною незалежності і започаткуванням ринкових трансформацій виникла об'єктивна необхідність у здійсненні реформи, яка є однією з центральних ланок економічної реформи, що провадиться в нашій державі.

Земельна реформа – це комплекс заходів – правових, соціально-економічних, технічних та організаційних, - направлених на перебудову земельних відносин через роздержавлення земель, утвердження різних форм власності на неї та розвиток нових організаційних форм господарювання на селі, що функціонують на приватній власності.

Земельна реформа в Україні відбувалася в три етапи:

- Роздержавлення та приватизація землі;
- Паювання сільськогосподарських угідь переданих у колективну власність аграрних підприємств;
- Реструктуризація сільськогосподарських підприємств у нові організаційно-правові структури, засновані на приватній власності на землю.

Ці етапи здійснювалися відповідно до чинного законодавства. Основу реформування аграрних відносин становить Закон України «Про форми власності на землю» від 30 січня 1992р., декрет Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 року «Про приватизацію земельних ділянок», Укази Президента «Про невідкладні заходи щодо прискорення аграрної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 листопада 1994 року і «Про порядок паювання земель переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8 серпня 1995р.

*Ці законодавчі акти визначають власника землі, дають їм право на її володіння та право розпоряджатися нею. Вони сприяли подальшому перерозподілу земель через оренду, успадкування, здійснення заставних операцій. Узаконив ці дії прийнятий Закон України «Про оренду землі» від 6 жовтня 1998 року. Цей закон визначає загальні засади набуття, реалізації та припинення права на оренду земельної ділянки. В нім наголошується, що **орендодавцями** цих ділянок є громадяни та юридичні особи України, які є власниками земельних ділянок, а **орендарями** земельних ділянок – юридичні та фізичні особи, яким на підставі договору належить право володіння і користування земельною ділянкою. Закон визначає умови договору оренди землі, порядок його укладання та права та обов'язки суб'єктів орендних відносин.*

Доленосним у реформуванні аграрних відносин став Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 року. Він дає право розпоряджатися земельною ділянкою як власністю. Згідно з цим указом, будь який користувач землі, що не має на сьогодні оформлених прав власності на землю або договору оренди, взагалі не може її використовувати і отримувати від цього доходи.

25 жовтня 2001 року було прийнято Земельний кодекс.

Земельний кодекс – це основний документ земельного законодавства, яким регулюються земельні відносини з метою створення необхідних умов для раціонального використання й охорони земель, рівноправного розвитку всіх форм власності на землю і форм господарювання. Він складається з 10 розділів, 37 глав і 213 статей.

У Земельному кодексі сформульовані завдання та принципи земельного законодавства, регламентовані відносини між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами з питань власності на землю.

Кодекс закріпив права і обов'язки селян, юридично захищає інтереси селянина як власника землі та надає йому права безоплатно отримати земельну ділянку у власність.

Земельний кодекс остаточно розв'язав найголовнішу проблему земельних відносин – проблему власності на землю. Ним передбачається **три рівноправні форми власності: приватна, комунальна і державна.**

Суб'єктами права власності на землю є :

- Громадяни та юридичні особи – на землі приватної власності;
- Держава – на землі державної власності;
- Територіальні громади сіл, селищ і міст (у комунальній власності знаходяться всі землі в межах населених пунктів, крім земель державної та приватної власності, а також земельні ділянки за їх межами, на яких розташовані об'єкти комунальної власності) – на землі комунальної власності.

Важливим є те, що землі сільськогосподарського призначення не можуть бути у приватній власності іноземних громадян, осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб. Це означає, що будь-який спосіб набуття ними у власність цих земель визнається незаконним, у тому числі це стосується і земель, переданих їм у спадщину. Такі землі протягом року підлягають відчуженню (мають бути проданими або переданими державі).

Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності лише на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах або поза межами населених пунктів і лише в тому разі, коли на цих ділянках розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності.

Земельний кодекс зобов'язує берегти родючість землі, дозволяє лише її цільове використання і запроваджує міру відповідальності за порушення земельного законодавства. Земельний кодекс передбачає оренду земельних ділянок.

Оренда землі – це передача її власником у тимчасову володіння та користування іншим фізичним або юридичним особам за відповідну плату, яку називають орендною.

Об'єктом оренди є земельні ділянки, що знаходяться у власності громадян та юридичних осіб України, територіальних громад (комунальна власність), а також держави.

Зазначені власники земельних ділянок водночас є і орендодавцями. Наприклад, орендодавцями земель, що знаходяться у власності територіальних громад, є органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради народних депутатів, а земель у державній власності – районні й обласні державні адміністрації, Кабінет Міністрів України в межах їх повноважень. Орендодавці мають право здавати землю в оренду на строк до 50 років. Конкретний термін оренди визначається за погодженням сторін.

Право на оренду землі мають громадяни та юридичні особи України, її релігійні і громадські організації, іноземні держави, іноземні юридичні і фізичні особи, особи без громадянства. Законом передбачено, що орендарями земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва можуть бути лише ті юридичні особи, установчими договорами яких передбачено здійснення цього виду діяльності, а також фізичні особи, які мають відповідну кваліфікацію або досвід роботи в сільському господарстві.

Відновлення приватної власності на землю в Україні слугувало основою для укладання цивільно-правових угод стосовно земельних ділянок і започаткування ринку землі. Земля є унікальним товаром, оскільки її ціна з часом зростає.

Ринок землі – це система організаційно-правових і економічних відносин, що виникають в процесі перерозподілу земель та прав на них між суб'єктами цього ринку на основі конкурентного попиту і пропозиції.

Основними завданнями ринку землі є:

- Забезпечення раціонального та ефективного використання земельних ділянок;
- Поліпшення інвестиційного клімату в економіці, інвестиційної та кредитної привабливості підприємств шляхом продажу їм земельних ділянок;
- Забезпечення безперешкодної реалізації суб'єктами підприємницької діяльності прав володіння, користування і розпорядження земельними ділянками для збільшення їхніх основних засобів;

- Формування системи господарювання на основі рівності всіх форм власності на землю, розвиток інституту приватної власності на землю.

Суб'єктами ринку земель в Україні є:

- громадяни та юридичні особи України;
- територіальні громади в особі відповідних органів;
- держава в особі відповідних органів виконавчої влади;
- спільні підприємства;
- іноземні громадяни та особи без громадянства;
- іноземні юридичні особи;
- іноземні держави.

Об'єктами ринку є:

- земельні ділянки, які перебувають в державній та комунальній власності, можуть відчужуватися на підставі договору купівлі-продажу, якщо такі земельні ділянки не віднесені до земель, приватизація яких заборонена Земельним кодексом України;
- земельні ділянки, які перебувають у приватній власності, можуть відчужуватися на підставі договору купівлі-продажу, крім випадків, коли відчуження таких заборонено Земельним кодексом України.

2. Земельний фонд України та його використання.

Серед європейських країн Україна займає перше місце за територією (60,4 млн. га) і, маючи 42 млн. га сільськогосподарських угідь, входить до дванадцяти найбільших країн світу. Водночас, як і в інших країнах світу, так і в Україні, спостерігається загальна тенденція зменшення площі землі, яка обробляється, в розрахунку на душу населення.

Згідно з Конституцією України (ст. 13) земля в межах території України є об'єктом власності українського народу і відповідно до цільового призначення поділяється на:

- землі сільськогосподарського призначення;
- землі населених пунктів;
- землі промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення;
- землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення;
- землі лісового фонду;
- землі водного фонду;
- землі запасу.

До земель сільськогосподарського призначення відносяться землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури та ін.

До земель населених пунктів прийнято відносити землі, які знаходяться в межах міст, селищ міського типу і сільських населених пунктів.

До земель промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення відносяться землі, які надані для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд промислових, гірничодобувних, транспортних та інших підприємств, їхніх під'їзних шляхів, інженерних мереж, адміністративно-побутових будинків, інших споруд.

До земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення належать землі заповідників, національних, зоологічних і дендрологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, ботанічних садів, заказників (за винятком мисливських), заповідних урочищ, пам'яток природи, земель, які мають лікувальні властивості, сприятливі для організації профілактики та лікування, масового відпочинку і туризму, історико-культурні заповідники, археологічні та архітектурні пам'ятки тощо.

До земель лісового фонду відносяться землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, але надані та використовуються для потреб лісового господарства.

При цьому до земель лісового фонду не належать:

- зелені насадження у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів;
- полезахисні лісові смуги, захисні насадження на смугах відводу залізниць, автомобільних доріг, захисні насадження на смугах відводу каналів, гідротехнічних споруд і водних об'єктів;
- окремі дерева або групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, садибах, присадибних, дачних і садових ділянках. До земель водного фонду відносяться землі, зайняті морями, річками, озерами, водосховищами, болотами, гідротехнічними та водогосподарськими спорудами, а також прибережні захисні смуги вздовж морів, річок і навколо інших водойм.

Землями запасу визнаються всі землі, не передані у власність або не надані у постійне користування, та землю згідно зі статтями 27 і 28 Земельного кодексу.

За характером використання земельного фонду у виробничому процесі розрізняють дві групи земель:

I група - землі сільськогосподарського призначення і лісового фонду, де земля є головним засобом виробництва.

II група – це землі всіх інших категорій, де земля є просторовим базисом для розміщення промисловості та інших галузей народного господарства.

Економічна ефективність використання земельних угідь у сільському господарстві характеризується системою натуральних і вартісних показників.

Натуральні показники ефективності землі:

- урожайність,
- виробництво окремих видів сільськогосподарської продукції з розрахунку на 100 га відповідних земельних угідь молока, м'яса всіх видів, яловичини і вовни – на 100 га сільськогосподарських угідь;
- зерна, цукрових буряків та ін. продукції рослинництва, а також свинини – на 100 га ріллі,
- продукції птахівництва – на 100 га площі зернових.

Вартісні показники ефективності землі:

- вартість валової і товарної продукції з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь,
- валовий, чистий дохід та прибуток з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь.

3. Земельний кадастр і економічна оцінка землі.

В окремих регіонах і господарствах України сільськогосподарські угіддя значно відрізняються за рівнем родючості, що впливає на ефективність їхнього використання і результати господарської діяльності. У зв'язку з цим у сільському господарстві однакові витрати виробництва об'єктивно дають різні результати.

Для забезпечення наукового обґрунтування рівня використання земельних ресурсів та регулювання земельних ресурсів та регулювання земельних відносин розробляють державний земельний кадастр, який є основою ефективного використання і збереження землі.

Земельний кадастр – це система необхідних відомостей і документів про місце розташування та правовий режим земельних ділянок, їх розподіл поміж власниками землі і землекористувачами за категоріями земель, про їх оцінку, класифікацію, кількісну та якісну характеристику і народногосподарську цінність.

Основними складовими частинами державного земельного кадастру є:

- кадастрове зонування
- кадастрові зйомки
- державна реєстрація земельних ділянок
- облік кількості та якості земель
- бонітування
- економічна та грошова оцінка земельних ділянок.

Кадастрове зонування передбачає встановлення меж кадастрових зон та кварталів, меж оціночних районів і зон, місця розташування обмежень щодо використання земель.

Кадастрові зйомки являють собою комплекс робіт, виконуваних для визначення та відновлення меж земельних ділянок.

Завдання кількісного обліку земельних ресурсів полягає в постійному системному веденні й оновленні інформаційних даних, які характеризують кожен земельну ділянку за площею та складом угідь.

Облік якості землі відображає відомості, які характеризують земельні угіддя за природними та набутими властивостями, що впливають на їх родючість.

Бонітування або якісна оцінка землі здійснюється за даними обліку якості землі. Її мета полягає в тому, щоб на основі найбільш важливих природних властивостей (ознак) ґрунтів, які корелюють з урожайністю, виділити ґрунтові відміни, ґрунтові класи й агровиробничі групи ґрунтів, систематизувати їх за природною якістю і господарською цінністю для вирощування певних сільськогосподарських культур.

Бонітування земель – це порівняльна оцінка земель за їхніми основними властивостями, які мають сталий характер та суттєво впливають на врожайність сільськогосподарських культур, у конкретних природно-кліматичних умовах.

Бонітування ґрунтів проводиться за 100-бальною шкалою. Вищим балом оцінюються ґрунти з кращими властивостями з найбільшою природною продуктивністю.

Економічна оцінка характеризує продуктивну здатність землі як засобу виробництва.

Відмінність її від бонітування полягає в тому, що земля оцінюється не як природне тіло, а як засіб виробництва в нерозривному зв'язку з економічними умовами виробництва. Це означає, що однакові в природному відношенні ґрунти, які належать за своїми фізико-хімічними і біологічними властивостями до того самого бонітету, можуть дістати різні бали

економічної родючості через різні умови господарювання (місцеположення, спеціалізацією, дорожні умови).

Для регулювання економічних відносин використовують дані економічної оцінки землі, вона здійснюється в двох аспектах:

а) загальна оцінка,

б) часткова оцінка (ефективність вирощування окремих сільськогосподарських культур або видів багаторічних культурних насаджень).

Критеріями загальної економічної оцінки землі є:

- 1) вартість валової продукції (грн./га), оціненої за єдиними спеціально розробленими кадастровими цінами;
- 2) окупність витрат, що визначається відношенням вартості продукції до витрат на її одержання;
- 3) диференціальний дохід, що є додатковим чистим доходом на землях кращої якості і місцеположення.

Критеріями часткової оцінки є:

- 1) Врожайність культури в ц/га,
- 2) Окупність витрат,
- 3) Диференціальний дохід від кожної вирощуваної культури.

Результати часткової оцінки ефективності вирощування окремих культур дають змогу підприємствам правильно вирішувати проблему добору найефективніших для них галузей рослинництва, встановлювати їх оптимальне співвідношення, здійснювати об'єктивну оцінку діяльності окремих рослинницьких підрозділів за наявності в них різноякісних земель, а також більш обґрунтовано визначати планову врожайність і ті параметри господарської діяльності, що пов'язані з її рівнем (обсяги реалізації продукції, витрати на її перевезення і доробку і т.д.).

Грошова оцінка землі є основою для поземельного оподаткування господарств, здійснення орендних відносин оформлення купівлі-продажу земельних ділянок, одержання кредиту під їхню заставу.

Грошову оцінку земельних ділянок проводять за методикою, яка затверджена Кабінетом Міністрів України.

Залежно від призначення та порядку проведення грошова оцінка земельних ділянок може бути нормативною і експертною.

Нормативна грошова оцінка – здійснюється для визначення розміру земельного податку, орендної плати, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель тощо.

Експертна оцінка використовується при здійсненні цивільно-правових угод щодо земельних ділянок.

Для визначення грошової оцінки земель розраховують диференціальний рентний дохід з гектара орних земель (у центнерах зерна).

Диференціальний рентний дохід визначається за формулою:

$$\text{Дрд} = (Y * Ц - B) - (B * Kp) \div Ц,$$

де : Y – урожайність зернових з 1 га

Ц – ціна реалізації 1ц зерна, грн.;

B – виробничі витрати на 1 га, грн.;

Kp – коефіцієнт рентабельності, що береться на рівні 0,35

Для оцінки орних земель диференціальний рентний дохід розраховується лише по зерновим культурам. Це зумовлено необхідністю забезпечення однакового підходу до оцінки земель у різних зонах України. Такій вимозі найбільше відповідають саме зернові культури, оскільки вони займають до 50% у структурі посівних площ і вирощуються в усіх регіонах держави.

В сільському господарстві, крім диференціального рентного доходу, формується і абсолютний рентний дохід. Абсолютний рентний дохід формується в умовах використання в сільськогосподарському виробництві гірших земель і становить згідно з офіційною методикою 1,6 ц/га зерна.

Грошова оцінка сільськогосподарських земель (орних, багаторічних насаджень, сінокосів і пасовищ) з урахуванням фактора капіталізації рентного доходу здійснюється за формулою:

$$\text{ГО} = (\text{Дрд} + \text{Ард}) * \text{Тк} * \text{Ц}$$

де:

Ард – абсолютний рентний дохід (постійна величина 1,6 ц/га);

Тк – строк капіталізації рентного доходу, встановлений з урахуванням світового досвіду (дорівнює 33 рокам);

Ц – поточна ціна 1 ц зерна, у грн. або доларах США.

4 Земля як специфічний і головний засіб виробництва.

Планета Земля – це не просто куля, а насамперед економічні ресурси (орні землі, родовища мінералів, водні та інші ресурси), які мають кількісну обмеженість. Враховуючи цю обставину, їх ефективне використання є дуже важливою проблемою сучасності. При цьому ефективне використання повинно передбачати максимально можливе задоволення матеріальних потреб суспільства від залучених в економічний оборот ресурсів і збереження їхнього стану. Наприклад, надмірна розораність

сільськогосподарських угідь (понад 78%) в Україні свідчить про неефективне використання земельних ресурсів. Оскільки в США і в країнах Європи цей показник втричі нижчий, але проблем з продовольством не існує. Це дає підстави вважати, що шляхи розв'язання цієї проблеми слід шукати в залучення до сільськогосподарського обороту лише придатних для цієї діяльності земель. А малопродуктивні, деградовані землі слід вилучати з економічного обороту з метою відтворення і збереження їх родючості для майбутніх поколінь.

Земля – найголовніше багатство та найважливіша умова існування людського суспільства, незамінний засіб задоволення його потреб: економічних, соціально-побутових, естетичних. Земля виступає не лише природним ресурсом, а й матеріальною базою життя та діяльності людини.

Стосовно галузей народного господарства земля має різне значення і відіграє не однакову роль. У промисловості (крім добувної) вона є просторовою базою для розміщення різних об'єктів виробництва.

У сільському господарстві – це головний засіб виробництва, без якого неможливий сам процес виробництва продукції рослинництва та тваринництва. Земля одночасно є і предметом і засобом праці, а отже і головним засобом виробництва.

Земля як засіб виробництва в сільському господарстві має специфічні особливості.

Особливості землі:

- 1. На відміну від інших засобів виробництва земля не є результатом праці, як дар природи і продукт її розвитку, є природною і невід'ємною її умовою;*
- 2. Земля є незамінним засобом виробництва, без землі виробничий процес здійснюватись не може;*
- 3. Земля просторово обмежена і в процесі розвитку продуктивних сил сільського господарства її не можна заново створити або збільшити її розміри;*
- 4. Земля в сільському господарстві функціонує як предмет праці, коли людина діє на поверхневий шар ґрунту і створює необхідні умови для росту і розвитку сільськогосподарських культур. В той же час земля є засобом праці, коли при вирощуванні рослин використовуються механічні, фізичні і біологічні якості ґрунту для отримання сільськогосподарської продукції. Отже, земля стає активним засобом виробництва в сільському господарстві. Будучи одночасно предметом і засобом праці вона є головним засобом виробництва.*

5. Земля неоднорідна за якістю своїх ділянок. Одні мають більше поживних речовин, інші краще забезпечені вологою, деякі мають зовсім іншу структуру ґрунту тощо. Тому при рівнозначних вкладеннях праці і коштів на одиницю площі виникають різниці в кількості отриманої продукції. *Від дії людини ці різниці можуть або нівелюватися або поглиблюватися, впливаючи таким чином на виробництво продукції з одиниці площі, а також на інші економічні показники. Людина може активно впливати на родючість ґрунту рівень цього впливу залежить від рівня розвитку продуктивних сил та ступенем їх технологічного застосування в сільському господарстві. Земля є вічним засобом виробництва.*
6. В процесі виробництва земля не зношується, а при правильному використанні постійно поліпшується на відміну від інших засобів виробництва, які зазнають фізичного і морального зносу.
7. Родючість землі – це здатність ґрунту створювати врожай, рівень якого характеризує його продуктивні сили. *Родючість землі на різних ділянках неоднакова. Вона залежить від об'єктивних властивостей ґрунту і рівня культури землеробства.*

Розрізняють природну, штучну та економічну родючість.

Природна родючість – характеризується запасом поживних речовин, що створюється в результаті природного процесу ґрунтоутворення.

Штучна родючість – створюється в процесі виробничої діяльності людини за допомогою праці і засобів виробництва шляхом підвищення культури землеробства. Вона є результатом додаткових вкладень праці і коштів в обробіток землі.

Економічна родючість – це сукупність його природної і штучної родючості в умовах певного розвитку продуктивних сил. Вона характеризує потенціальні можливості ґрунту, які реалізуються в процесі сільськогосподарського виробництва і відображає дійсний та ефективний рівень його родючості.

Розрізняють абсолютну і відносну родючість.

Абсолютна характеризується кількістю продукції з одиниці земельної площі, а відносна – на одиницю виробничих витрат.

Тема 9. Трудові ресурси та продуктивність праці в сільському господарстві.

1. Загальна характеристика трудових ресурсів.
2. Структура та показники оцінки трудових ресурсів.

3. Показники руху робочої сили на підприємстві.
4. Продуктивність праці, показники та методи її визначення.
5. Форми і системи оплати праці.

1. Загальна характеристика трудових ресурсів.

Уперше термін "трудові ресурси" як планово-обліковий вимірник робочої сили був введений у 20-і роки академіком Струмиліним, однак активно цей показник став використовуватися з кінця 50-х років.

Під терміном «трудові ресурси» розуміють частину працездатного населення України, що володіє сукупністю фізичних і духовних здібностей, загальноосвітніми і професійними знаннями для роботи в народному господарстві, включаючи людей, старших і молодших працездатного віку, зайнятих в суспільному виробництві. Трудові ресурси вважаються головною продуктивною силою суспільства.

До трудових ресурсів в Україні, як і в більшості країн світу, відносять працездатне населення у працездатному віці.

Працездатність - це потенційна можливість індивіда виконувати доцільну діяльність на заданому рівні ефективності впродовж визначеного часу, що залежить від зовнішніх умов діяльності і психофізіологічних ресурсів людини. Розрізняють загальну, загальну повну і повну професійну працездатність.

Загальна працездатність - це здатність до некваліфікованої роботи в звичайних умовах.

Загальна повна працездатність - це здатність виконувати некваліфіковану роботу в звичайних умовах праці.

Повна професійна працездатність - це здатність працівника виконувати всі трудові функції за професією, яка у нього є, або згідно з його посадою, у тих виробничих умовах, в яких він працює чи працював.

Для розуміння поняття "трудові ресурси", треба знати, що **все населення залежно від віку поділяється на:**

- осіб, молодших працездатного віку (від народження до 16 років включно);
- осіб працездатного (робочого) віку (в Україні: жінки -- від 16 до 60 років, чоловіки -- від 16 до 60 років включно);
- осіб, старших працездатного віку, по досягненні якого встановлюється пенсія за віком (в Україні: жінки - з 60, чоловіки - з 60 років).

Залежно від здатності працювати розрізняють осіб працездатних і непрацездатних. Непрацездатні особи в працездатному віці -- це інваліди 1-ї

та 2-ї груп, а працездатні особи в непрацездатному віці -- це підлітки і працюючі пенсіонери за віком.

Таким чином, **до трудових ресурсів належать наступні групи:**

- населення в працездатному віці, крім непрацюючих інвалідів 1-ї і 2-ї груп та непрацюючих осіб, які одержують пенсію на пільгових умовах (жінки, що народили п'ять і більше дітей і виховують їх до восьми років, а також особи, які вийшли на пенсію раніше у зв'язку з тяжкими й шкідливими умовами праці);
- працюючі особи пенсійного віку;
- працюючі особи віком до 16 років.

Згідно з українським законодавством на роботу можна приймати у вільний від навчання час на неповний робочий день учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів у разі досягнення ними 15-річного віку за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, за умови виконання легкої праці.

2. Структура та показники оцінки трудових ресурсів.

Трудові ресурси мають кількісну і якісну характеристики.

Вихідною базою для визначення **кількісних характеристик** трудових ресурсів країни, регіону або населеного пункту є показники чисельності населення: фактична, прогнозована і середня. Останній показник використовується при оцінці й аналізі демографічних процесів: обчисленні загальних і спеціальних коефіцієнтів народжуваності, смертності, а також коефіцієнтів темпів росту і приросту населення.

Народжуваність і смертність розраховуються на 1000 чоловік населення за наступними формулами:

Коефіцієнт народжуваності розраховується як відношення кількості людей, що народилися за рік до середньорічної чисельності населення.

Коефіцієнт смертності розраховується як відношення кількості померлих людей за рік до середньорічної чисельності населення.

Середньорічна чисельність населення розраховується на середину року як середня арифметична з показників чисельності населення на початок і кінець року або шляхом додавання до початкової кількості населення половини його приросту.

Абсолютний приріст трудових ресурсів визначається як різниця між чисельністю трудових ресурсів на початок і кінець року з урахуванням сальдо міграції.

Природний приріст трудових ресурсів - це різниця між кількістю людей працездатного віку, працюючих пенсіонерів та підлітків (до 16 років) і кількістю людей, що виходять за межі працездатного віку, а також людей, що померли або отримали інвалідність у працездатному віці.

Темп зростання трудових ресурсів - це відношення двох послідовних рівнів ряду динаміки чисельності трудових ресурсів.

Темп приросту трудових ресурсів - це відношення абсолютної величини відповідного приросту до чисельності трудових ресурсів на початок періоду, для якого обчислюється показник.

Якісний склад трудових ресурсів характеризується освітнім рівнем і рівнем професійної підготовки, при аналізі й оцінці яких враховується цілий комплекс показників: професійно-кваліфікаційна структура, питома вага працівників за всіма видами діяльності, рівень кваліфікації за окремими статеві-віковими групами і ін.

Освітній рівень виступає невід'ємною частиною культурного рівня і необхідною передумовою формування кадрового потенціалу країни.

Для характеристики освітньої структури трудових ресурсів використовуються наступні показники:

- кількість осіб, що мають той чи інший рівень освіти та відносяться до трудових ресурсів в розрахунку на 1000 осіб тієї ж категорії;
- кількість осіб, що мають той чи інший рівень освіти та відносяться до трудових ресурсів в розрахунку на 1000 зайнятих осіб.

Професійно-кваліфікаційна структура кадрів складається під впливом професійного і кваліфікаційного поділу праці. При цьому під *професією* мається на увазі особливий вид трудової діяльності, що вимагає певних теоретичних знань і практичних навичок, а під спеціальністю -- вид діяльності в межах професії, що має специфічні особливості і потребує від працівників додаткових спеціальних знань і навичок.

Спеціальність визначає вид трудової діяльності в рамках однієї і тієї ж професії.

Працівники кожної професії і спеціальності розрізняються рівнем *кваліфікації*, тобто ступенем оволодіння тією або іншою роботою.

Відповідно до рекомендацій Міжнародної організації праці (МОП) і міжнародних конференцій статистиків праці все населення поділяється на економічно активне й економічно неактивне.

Економічно активне населення -- це частина населення, яка пропонує свою працю для виробництва товарів і надання різноманітних послуг. Кількісно ця група населення складається із зайнятих і безробітних, які на даний момент не мають роботи, але бажають її одержати.

Економічно неактивне населення - це та частина населення, яка не входить до складу ресурсів праці. До них належать:

- учні, студенти, курсанти, які навчаються в денних навчальних закладах;
- особи, які одержують пенсію за віком або на пільгових умовах;
- особи, які одержують пенсію у зв'язку з інвалідністю;
- особи, зайняті веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми, хворими родичами;
- особи, які не можуть знайти роботу, припинили її пошук, вичерпавши всі можливості, проте вони можуть і готові працювати;
- інші особи, яким немає необхідності працювати незалежно від джерела доходу.

3. Показники руху робочої сили на підприємстві.

Чисельність персоналу підприємства не є сталою, вона змінюється під впливом різних чинників, відбувається рух кадрів на підприємстві. Він характеризується такими показниками:

1. Коефіцієнт обороту робочої сили по прийому ($K_{оп}$):

$$K_{оп} = Чп \div Ч_{сп},$$

де :

$Чп$ - чисельність прийнятих на роботу за відповідний період, чол.;

$Ч_{сп}$ - середньоспискова чисельність працівників у цьому ж періоді, чол.

2. Коефіцієнт обороту робочої сили по звільненню ($K_{оз}$):

$$K_{оз} = Ч_{зв\ заг} \div Ч_{сп},$$

де :

$Ч_{зв. заг}$ - загальна чисельність звільнених за відповідний період з будь-яких причин, чол.;

3. Коефіцієнт плинності ($K_{пл}$):

$$K_{пл} = Ч_{зв} \div Ч_{сп},$$

де:

$Ч_{зв}$ - чисельність звільнених за власним бажанням, за порушення трудової дисципліни або з інших причин, не пов'язаних з виробництвом, чол.

3. Продуктивність праці, показники та методи її визначення.

Продуктивність праці - це показник, який характеризує її ефективність і відображає співвідношення обсягу продукції та кількості праці, затраченої на її виробництво.

Рівень продуктивності праці характеризується показником **виробітку**, який визначається кількістю продукції, виробленої одним працівником за одиницю часу.

Методи визначення виробітку можуть бути різними залежно від того, якими одиницями вимірюється обсяг продукції і затрати праці.

Методи визначення виробітку:

1. **Натуральний** - визначаються шляхом ділення обсягу виробленої продукції у фізичних одиницях (N) (штуках, метрах, тоннах тощо) на кількість затраченого часу в нормо-годинах (t):

$$B = N / t, \text{ од./год.}$$

Цей метод є достатньо точним і достовірним. Однак, його доцільно застосовувати тоді, коли підприємство виробляє однорідну, порівнювану продукцію, або на окремих робочих місцях, ділянках.

2. **Вартісний** - визначаються діленням обсягу виробленої продукції в грошовому виразі (Q) на затрати праці, виражені в середньосписковій чисельності робітників ($Чссп$) або відпрацьованій ними кількості людино-днів, людино-годин:

$$B = Q / Чссп, \text{ грн./чол.}$$

Вони є найбільш універсальними, дозволяють оцінювати рівень виробітку при виробництві принципово різної продукції. Недоліком вартісних вимірників є те, що вони залежать від «цінового чинника», тобто необґрунтоване завищення цін на продукцію призводить до фіктивного зростання продуктивності праці.

3. **Трудовий** - це ділення обсягу продукції, представленого у затратах робочого часу в нормо-годинах (T), на чисельність робітників ($Чр$):

$$B = T / Чр, \text{ год./чол.}$$

Такі показники найчастіше використовуються на робочих місцях при оцінці незавершеного виробництва; сфера їх застосування є досить обмеженою, вони вимагають суворої наукової обґрунтованості використовуваних норм.

Оберненим показником до показника виробітку є **трудомісткість**, який характеризує кількість робочого часу, затраченого на виробництво одиниці продукції і визначається діленням затрат праці на обсяг виробництва продукції.

5. Форми і системи оплати праці.

У практиці господарювання підприємств найбільш поширеними формами оплати праці є погодинна і відрядна. Кожна з них передбачає використання різних систем оплати праці.

Погодинна форма передбачає оплату праці працівника залежно від відпрацьованого ним часу та рівня його кваліфікації. Вона використовується тоді, коли неможливо або недоцільно встановити кількісні параметри (норми) праці.

Ця форма має такі системи:

1. **Пряма погодинна.**

$$Зп.пог = \Phi міс \times Cг, грн.,$$

де $\Phi міс$ - фактично відпрацьований за місяць час, год./міс;

$Cг$ - годинна тарифна ставка по розряду робітника, грн.

Нарахована за цією системою заробітна плата є *тарифною заробітною платою* ($Зтар$).

2. **Погодинно-преміальна**, при якій заробіток ($Зп.прем$) обчислюється:

$$Зп.прем = Зтар + Д, грн.,$$

де:

$Д$ - сума преміальних доплат за досягнення певних якісних або кількісних показників, грн.; визначається у % від тарифного заробітку ($Зтар$).

3. **Система посадових окладів (окладна система)** є різновидом погодинно-преміальної системи. За цією системою оплачується праця працівників, робота яких має стабільний характер (керівники, спеціалісти, службовці). Оплата праці здійснюється не за тарифними ставками, а за встановленими місячними посадовими окладами, які відповідають певним посадам. Така система також передбачає преміювання працівників за якісні і кількісні показники роботи.

Відрядна форма передбачає залежність суми заробітку від кількості виготовлених виробів або обсягу виконаних робіт за певний проміжок часу.

Відрядна форма має такі системи:

1. **Пряма відрядна.** Заробіток ($Зп.відр$) при цьому обчислюється за формулою:

$$Зп.відр = \sum_{i=1}^n Pi \times Nfi, грн.$$

де Pi - відрядна розцінка за виготовлення одного виробу i -го виду, грн./шт.;

Nfi - фактична кількість виробів i -го виду, виготовлених робітником за певний час (найчастіше місяць), шт.;

n - кількість видів виробів.

$$Pi = T_{ум} \times Cг, грн.,$$

де $T_{ум}$ - час на виготовлення одного виробу i -го виду, год.

Заробітна плата, обчислена за прямою відрядною системою, є тарифним заробітком за цією системою ($Z_{тар.в}$).

2. Відрядно-преміальна. Сума заробітку ($Z_{в.прем}$) при цій системі визначається із залежності:

$$Z_{в.прем} = Z_{тар.в} + D_{в}, \text{ грн.},$$

де: $D_{в}$ - сума преміальних доплат, яка обчислюється за формулою:

$$D_{в} = Z_{тар.в} \times \frac{П1+П2+Ппн}{100}, \text{ грн}$$

де:

$П1$ - процент доплат за виконання плану;

$П2$ - процент доплат за кожен процент перевиконання плану;

$Ппн$ - процент перевиконання плану, який можна знайти за формулою:

$$Ппн = \frac{N_{ф} - N_{пл}}{N_{пл}} \times 100\%$$

де: $N_{ф}$, $N_{пл}$ - відповідно фактичний і запланований обсяг випуску продукції за місяць, шт./міс.

3. Відрядно-прогресивна. Заробітна плата ($Z_{в.прогр}$) обчислюється за формулою:

$$Z_{в.прогр} = N_{вб} \times P_{зв} + (N_{ф} - N_{вб}) \times P_{підв.}, \text{ грн.},$$

де: $N_{вб}$ - вихідна база для нарахування доплат (встановлюється на рівні 110 -115% $N_{пл}$), шт./міс;

$P_{зв}$ - звичайна розцінка за один виріб, грн./шт.;

$P_{підв.}$ - підвищена розцінка за один виріб, грн./шт.

$$P_{підв.} = P_{зв} \times \left(1 + \frac{\% \text{ розцінки}}{100}\right)$$

Процент росту розцінки визначається зі шкали залежно від проценту перевиконання вихідної бази. Така шкала розробляється і затверджується підприємствами самостійно.

4. Непряма відрядна. Використовується при оплаті праці допоміжних робітників та підсобників.

Заробіток підсобника ($Z_{нв.підс}$) можна обчислити із залежності:

$$Z_{нв.підс} = N_{фi} \times P_{нвi}, \text{ грн.},$$

де: $N_{фi}$ - фактично виготовлена кількість продукції i -тим основним робітником за зміну, шт./зміну;

$P_{нвi}$ - непрямий відрядний розцінок при обслуговуванні i -го основного робітника, грн./шт.;

n - кількість основних робітників, що обслуговуються одним підсобником, чол.

$$P_{\text{нвi}} = \frac{C_{\text{зм}}}{n \times N_{\text{пл}}}, \text{ грн.}$$

де: $C_{\text{зм}}$ - змінна тарифна ставка підсобника, грн./зміну;

$N_{\text{пл}}$ - плановий випуск продукції i -им основним робітником, шт./зміну.

Заробіток допоміжного робітника ($Z_{\text{нв.доп}}$) обчислюється за формулою:

$$Z_{\text{нв.доп}} = T_{\text{ф}} \times C_{\text{г}} \times K_{\text{вн}}, \text{ грн.},$$

де:

$T_{\text{ф}}$ - фактично відпрацьований допоміжним робітником час, год./міс.;

$C_{\text{г}}$ - годинна тарифна ставка допоміжного робітника, грн./год.;

$K_{\text{вн}}$ - середній коефіцієнт виконання норм на ділянці, яку обслуговує допоміжний робітник.

5. Колективна (бригадна). При використанні цієї системи спочатку розраховується заробіток всієї бригади ($Z_{\text{бр}}$) як при прямій відрядній системі, використовуючи бригадну розцінку. Потім цей заробіток розподіляється між членами бригади одним із таких методів:

1) *метод години-коефіцієнтів*; використовується тоді, коли всі члени бригади працюють в однакових умовах;

2) *метод коефіцієнту виконання норм*; використовується за умови, що члени бригади працюють в різних умовах.

6. Акордна система. Передбачає встановлення відрядної розцінки не за одиницю виконаної роботи, а відразу на весь обсяг робіт із встановленням строку його виконання. Різновидом акордної системи є *акордно-преміальна*, яка передбачає виплату премій за термінове та якісне виконання робіт. Акордна оплата праці стимулює виконання всього комплексу робіт з меншою чисельністю працюючих і в коротші терміни. Використовується, *наприклад*, при вантажно-розвантажувальних роботах, ліквідації аварій на виробництві тощо.

Особливими формами оплати праці є *безтарифна, контрактна та система участі в прибутках*.

Безтарифна система оплати праці. Фактична заробітна плата кожного працівника підприємства є часткою у фонді оплати праці всього колективу або колективу окремого підрозділу і залежить від кваліфікаційного рівня працівника (K), коефіцієнта трудової участі ($K_{\text{ТУ}}$) і фактично відпрацьованого часу ($T_{\text{ф}}$).

Контрактна система оплати праці ґрунтується на укладанні договору між роботодавцем і працівником, в якому обумовлюються режим та умови праці, права та обов'язки сторін, рівень оплати праці та інше. Договір

може оплачувати час знаходження працівника на підприємстві (погодинна оплата праці) або конкретне виконане завдання (відрядна оплата).

Система участі у прибутках передбачає розподіл певної частини прибутку підприємства між його працівниками. Такий розподіл може проводитись у формі грошових виплат або у формі розповсюдження акцій між працівниками підприємства.

Тема 10. Капітал і виробничі фонди підприємства

1. Загальна характеристика капіталу та виробничих фондів
2. Економічна сутність основних фондів, їх класифікація.
3. Грошова оцінка основних засобів.
4. Амортизація основних засобів
5. Ефективність використання основних фондів.

1. Загальна характеристика капіталу та виробничих фондів.

Слово "**капітал**" має німецьке походження і означає "вартість, яка внаслідок використання найманої робочої сили дає додану вартість". Інакше кажучи, капітал означає певну суму коштів, необхідних для того, щоб розпочати і надалі здійснювати процес виробництва матеріальних благ, тобто провадити виробничу діяльність. Капітал належить конкретному власнику або групі власників, які мають на меті, придбавши на ринку за належний їм капітал робочу силу і засоби виробництва, поєднати їх у процесі праці й отримати більшу вартість, ніж була авансована.

Створена таким чином більша вартість, яка називається доданою вартістю, може бути використана на розширення виробництва та утворення капіталу у вигляді акцій, облігацій, заставних листів іпотечних банків.

Авансуючи капітал у вигляді грошей або товарів у виробництво, власник переслідує за головну мету отримання прибутку. Частина авансованого капіталу витрачається на придбання засобів виробництва і становить постійний капітал, а друга йде на оплату робочої сили, тобто є змінним капіталом.

Рис. 2.1. Класифікація основного капіталу підприємства

Залежно від джерел формування капітал підприємства може поділятися на власний і позиковий.

Власний капітал створюється на підприємстві, головним чином, за рахунок нерозподіленого прибутку, тобто валового прибутку за вирахуванням сплачених податків, відсотків за кредити і дивідендів.

Позиковий капітал формується на тимчасовій основі у вигляді довгострокової або короткострокової позики, яка здійснюється зазвичай у формі банківського кредиту. Джерелом формування позикового капіталу також є кредиторська заборгованість підприємства. Тобто позиковий капітал становить також кошти, які підприємство отримує у своє розпорядження для тимчасового користування.

Власний капітал підприємства містить статутний і резервний капітали.

Статутний капітал — зафіксована у вартісному вираженні сума матеріальних і нематеріальних цінностей, які передаються підприємству в постійне користування власником цих цінностей. Кожне підприємство під час державної реєстрації як юридична особа зобов'язане мати статутний капітал. Величина і структура статутного капіталу визначається низкою умов, які необхідно враховувати під час створення підприємства. Серед цих умов слід вирізнити такі: галузь виробництва; масштаби підприємства; рівень спеціалізації та кооперування виробництва; організація обслуговування виробництва і підприємства загалом. Статутний капітал формують і затверджують разом зі статутом підприємства. Підприємство самостійно

вирішує питання щодо структури і розмірів статутного капіталу та його змін. Мінімальний рівень статутного капіталу підприємства встановлюється чинним законодавством.

Роль статутного капіталу полягає в тому, що він надає фінансову стійкість підприємству і створює йому фінансовий імідж, тобто він є головним засобом, який гарантує повернення боргів і оплату послуг згідно з договірними, фінансовими і комерційними зобов'язаннями підприємства. На діючих підприємствах статутний капітал зосереджено в: основних фондах підприємства; оборотних фондах підприємства; резервному капіталі підприємства.

Резервний капітал — це частина капіталу підприємства, яка утворюється за рахунок відрахувань від отриманого підприємством прибутку. Цей капітал використовують для покриття витрат у операційній діяльності підприємства, відновлення основного капіталу та виплат дивідендів (для акціонерних товариств) у разі, коли поточного прибутку для цього недостатньо. Мінімальний і максимальний розміри резервного капіталу підприємства встановлено чинним законодавством України.

Знаряддя і предмети праці в сукупності становлять **засоби виробництва**, які є матеріальною основою сільського господарства, і важливою складовою частиною його продуктивних сил. Вони беруть участь у формуванні вартості сільськогосподарської продукції.

Засоби виробництва сільського господарства, виражені в грошовій формі, становлять його **виробничі фонди**.

Залежно від економічного значення виробничі фонди сільського господарства в процесі виробництва, характеру обороту і способу перенесення вартості на створюваний продукт поділяються на **основні** і **оборотні**.

Засоби праці набувають форми **основних фондів**, а **предмети праці** – **оборотних фондів**.

Основні виробничі фонди – це засоби виробництва, які протягом тривалого часу беруть участь у процесі виробництва, зберігають натурально-речову форму і поступово, частинами переносять свою вартість на створений продукт.

Оборотні виробничі фонди – це засоби виробництва, які повністю споживаються протягом одного виробничого періоду, витрачають натурально-речову форму і повністю переносять свою вартість на готовий продукт.

Крім основних і оборотних є **фонди обігу**. **Фонди обігу** включають готову до реалізації продукцію, кошти на поточних рахунках, кошти в розрахунках та інші активи.

Оборотні засоби сільськогосподарського підприємства – це у сукупності **оборотні фонди і фонди обігу**.

2. Економічна сутність основних фондів, їх класифікація.

Основні фонди – засоби праці, що використовуються у виробничій діяльності підприємства впродовж періоду, який перевищує 365 календарних днів від дати їх вводу до експлуатації, і вартість яких поступово зменшується у зв'язку з фізичним та моральним зносом.

Класифікація основних фондів підприємства:

1. За характером використання (**основні виробничі фонди** – беруть участь у процесі і формуванні собівартості та вартості продукції, **невиробничі фонди** - основні фонди ЖКГ, побутового обслуговування організацій культури, мистецтва, освіти, охорони здоров'я і соціального забезпечення).

Основні фонди сільського господарства поділяються на **фонди сільськогосподарського і несільськогосподарського призначення**.

Фонди сільськогосподарського призначення використовуються у рослинництві і тваринництві і мають загальногосподарське значення.

До виробничих фондів несільськогосподарського призначення належать засоби праці промислових підприємств, будівельних організацій, торгівлі і громадського харчування.

2. За цільовим призначенням (будівлі та споруди, транспортні засоби, інвентар, інструменти)

3. За участю у виробничому процесі (пасивні основні фонди – будівлі та споруди, активні основні фонди – трактори, комбайни, автомобілі, сільськогосподарські машини і устаткування, робоча і продуктивна худоба, різний інструмент, багаторічні насадження) ·

4. За належністю до підприємства (власні основні фонди, орендовані основні фонди)

5. За станом фактичного використання (основні фонди, що використовуються в основній господарській діяльності; основні фонди, що здані в оперативну або фінансову оренду (лізінг); основні фонди, що тимчасово не використовуються) ·

6. За джерелами фінансування (основні фонди, що внесені до статутного фонду підприємства; основні фонди, що придбані за рахунок

власних коштів; основні фонди, що придбані за рахунок довгострокових кредитів та інших позикових коштів; безплатно отримані основні фонди).

Згідно податкового кодексу прийнята наступна класифікація основних фондів сільського господарства по наступних основних групах.

1. **Земельні ділянки** – належать земельні ділянки, якими володіє господарство.

2. **Капітальні витрати на поліпшення земель** – це витрати на заходи, пов'язані з плануванням, осушенням, зрошенням, розкорчовуванням площ, насипанням дамб, очищенням водоймищ.

3. **Будинки, споруди та передавальні пристрої**. До цієї групи відносять у рослинництві – склади для зберігання зерна, картоплі, овочів та навіси для зберігання сільськогосподарської техніки, силосні башти, силосні і сінажні траншеї, зрошувальні, осушні споруди. У тваринництві – тваринницькі будівлі, зооветеринарні і зоотехнічні лабораторії, склади для продукції тваринництва, водонапірні башти, лінії електропередач і т.д. *Передавальні пристрої* - це пристрої, за допомогою яких відбувається передача, наприклад, електричної або іншої енергії до місць її споживання.

3. **Машини і обладнання**. У цю групу входять трактори, силові установки, всі ґрунтообробні та посівні машини, комбайни, машини для боротьби зі шкідниками, хворобами сільськогосподарських культур і тварин, внесення добрив, доїльні установки, інкубатори, обладнання кормоцехів і засоби кормо роздавання, гаражне, ремонтне обладнання.

4. **Транспортні засоби**. Ця група об'єднує всі види автомобілів, гужовий і водний транспорт, автокари й інші засоби переміщення.

5. **Інструмент, виробничий і господарський інвентар та інші основні фонди** - сюди відносять усі предмети виробничого призначення, які слугують для полегшення виконання виробничих операцій, а також обладнання з охорони праці, конторський, господарський і протипожежний інвентар.

7. **Робоча та продуктивна худоба** – належить продуктивні тварини всіх видів, а також тварини, яких використовують на сільськогосподарських роботах.

8. **Багаторічні насадження** – це плодові, ягідні багаторічні насадження, полезахисні смуги, а також інші насадження, що мають виробниче призначення.

9. **Інші основні засоби** – належать усі ті, які не введені до попередніх груп.

3. Грошова оцінка основних засобів.

Основні виробничі засоби функціонують, плануються й обліковуються в натуральній і вартісній формах. Щоб визначити ступінь участі основних засобів у формуванні собівартості продукції, розрахувати обсяг потрібних капіталовкладень на їх придбання, обчислити фондомісткість виробництва, грошова оцінка цих засобів здійснюється за первісною, справедливою, переоціненою, залишковою і ліквідаційною вартістю.

Первісна, (історична) вартість основних засобів - це фактична вартість їх придбання або фактичні витрати на створення даних засобів (витрати на будівництво виробничих будівель, споруд, на формування основного стада, робочої худоби тощо). До первісної вартості основного засобу включають ціну його придбання або оплату за виконання будівельно-монтажних робіт, витрати на страхування ризиків доставки вказаного засобу, суми непрямих податків у зв'язку з його придбанням і деякі інші.

Первісна вартість основного засобу може бути збільшена на величину витрат, пов'язаних з таким його поліпшенням, за якого збільшується майбутня економічна вигода від використання цього засобу. Вказане поліпшення досягається в разі модернізації, модифікації, добудови, дообладнання, реконструкції. Всі інші витрати, що здійснюються для підтримки основних засобів у робочому стані та одержання початково визначеної майбутньої економічної вигоди від їх використання, включаються до складу поточних витрат.

Справедлива вартість - це така вартість, за якою може бути здійснений обмін активу (основного засобу в даному випадку) або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, заінтересованими та незалежними сторонами. Справедливою вартістю інших основних засобів є сучасна собівартість їх придбання за вирахуванням суми зносу на дату оцінки.

Переоцінена вартість - це вартість основних засобів після їх переоцінки. В процесі такої переоцінки визначається нова ціна (вартість) основного засобу з урахуванням його фізичного і морального зносу та сучасних способів виробництва, інфляційних процесів, динаміки цін.

На балансі підприємства основні засоби можуть обліковуватися за первісною або за переоціненою вартістю.

Залишкова вартість - це вартість основного засобу, одержана як результат від різниці його первісної (переоціненої) вартості і суми зносу - нарахованої амортизації з початку корисного використання основного засобу. Залишкова вартість основних засобів також відображається в балансі підприємства і включається в його підсумок.

Ліквідаційна вартість - це сума коштів, яку підприємство очікує отримати від реалізації (ліквідації) основного засобу після закінчення строку його корисного використання за вирахуванням витрат, пов'язаних з продажем (ліквідацією) цього засобу. Під строком корисного використання основного засобу розуміють такий очікуваний період часу, протягом якого він використовуватиметься підприємством з метою одержання певної економічної вигоди.

4. Амортизація основних засобів.

У процесі виробництва основні виробничі засоби зношуються фізично (матеріально) та економічно (морально). Розрізняють дві форми фізичного і морального зношення.

I форма фізичного зношення виникає в процесі використання засобів праці, коли їх робочі органи внаслідок тертя втрачають свої якості, деформуються і руйнуються.

II форма пов'язана з недовикористанням засобів праці, коли під дією природних і часових факторів металеві вузли та механізми машин та знарядь іржавіють, а пластмасові частини і гума «старіють». Внаслідок фізичного зношення знижується продуктивність засобів праці і зрештою вони стають непридатними для використання.

Економічне (моральне) зношення I роду – вартість виробництва засобів праці (їх ціна) знижується в результаті зростання продуктивності праці в промисловості. *Другої форми* – виявляється в умовах, коли замість існуючих засобів праці, промисловість починає постачати нові, більш продуктивні, а тому перші використовувати стає економічно не вигідно.

Відтворення основних засобів — це процес їх безперервного поновлення (відновлення). Відтворення буває просте та розширене.

Просте відтворення основних засобів — це їх відновлення в тому самому обсязі, у якому вони були зношені та вибули. Воно здійснюється шляхом заміни окремих зношених частин основних засобів шляхом ремонтів або придбання нових засобів на заміну зношених. Головним джерелом простого відтворення основних засобів в умовах переходу до ринкових відносин є амортизаційні відрахування.

Ремонт основних фондів - це усунення ушкоджень, поломок, вад основних засобів з метою відновлення їх експлуатаційних якостей.

Розрізняють поточний, середній і капітальний ремонти основних засобів.

Поточний ремонт - це ремонт, при якому замінюються зношені деталі машин, устаткування, ліквідуються незначні дефекти, несправності і поломки з метою підтримки в робочому стані машин, устаткування тощо.

Середній ремонт - це ремонт, при якому замінюються зношені деталі, вузли, конструкції обмеженої номенклатури без повного розбирання об'єкта, що ремонтується.

Капітальний ремонт - це ремонт, що передбачає повне розбирання об'єкта, що ремонтується, заміну всіх зношених вузлів, деталей, конструкцій тощо з метою відновлення робочого ресурсу, поліпшення експлуатаційних показників об'єкта, що ремонтується.

Розширене відтворення — це таке відтворення, яке передбачає розширення діючих основних засобів за рахунок збільшення їх кількості та поліпшення або придбання продуктивніших та економічних основних засобів. Розширене відтворення може здійснюватися у вигляді нового будівництва, технічного переозброєння, реконструкції або розширення діючих підприємств, модернізації обладнання або його придбання тощо. Основним джерелом розширеного відтворення основних засобів є - прибуток.

Амортизація – це економічний процес поступової втрати основної вартості і перенесення її на створену продукцію.

Вартість основних засобів, яка амортизується – це первісна або переоцінена вартість основних засобів за вирахуванням їх ліквідаційної вартості.

У сучасних умовах господарювання підприємства здійснюють нарахування амортизації згідно із Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» — у податковому обліку та згідно із Положенням (стандартом) бухгалтерського обігу 7 «Основні засоби» — у бухгалтерському обліку.

Амортизація основних засобів нараховується із застосуванням таких методів:

- Прямолінійного
- Методу зменшення залишкової вартості
- Методу прискорення зменшення залишкової вартості ОЗ
- Кумулятивний метод
- Виробничий метод

1. При застосуванні **прямолінійного методу** річна сума амортизації розраховується, як ділення вартості, що амортизується, на термін корисного використання об'єкта основних засобів:

$$A = \frac{\text{Первісна вартість} - \text{Ліквідаційна вартість}}{\text{Термін корисного використання}}$$

Фактично вартість об'єкта основних засобів, яка амортизується, рівномірно списується (розподіляється) протягом терміну його експлуатації. Тому цей метод використовують для нарахування амортизації за об'єктами основних засобів, такими як будівлі, споруди, офісна техніка тощо, знос яких відносно рівномірний протягом усього періоду їх експлуатації та не залежить від обсягу виробництва.

2. **Метод зменшення залишкової вартості.** За цим методом річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітної року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації.

$$\text{Річна сума амортизації} = \text{Залишкова вартість} \times \text{Річна норма амортизації}$$

$$\text{Річна норма амортизації} = \left(1 - \sqrt[n]{\frac{\text{Ліквідаційна вартість}}{\text{Первісна вартість}}} \right) \times 100$$

3. Метод прискорення зменшення залишкової вартості ОЗ

Річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітної року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації, яка обчислюється, виходячи із строку корисного використання об'єкта, і подвоюється:

$$\text{Амортизаційні відрахування} = \text{Залишкова вартість} \times \text{Річна норма амортизації} \times 2$$

Річна норма амортизації визначається діленням 100% на кількість років корисного використання об'єкта основних засобів.

4. **Кумулятивний метод.** Річна сума амортизації визначається як добуток вартості, яка амортизується, та кумулятивного коефіцієнта. Кумулятивний коефіцієнт розраховується діленням кількості років, що залишаються до кінця очікуваного строку корисного використання об'єкта основних засобів, на суму числа років його корисного використання.

$$\text{Амортизаційні відрахування} = \text{Кумулятивний коефіцієнт} \times (\text{Первісна вартість} - \text{Ліквідаційна вартість})$$

$$\text{Кумулятивний коефіцієнт} = \frac{\text{Число років, що залишається до кінця строку корисного використання об'єкта}}{\text{Сума років строку корисного використання об'єкта}}$$

5. **Виробничий метод** За цим методом місячна сума амортизації визначається як добуток фактичного місячного обсягу продукції (робіт, послуг) та виробничої ставки амортизації. Виробнича ставка амортизації обчислюється діленням вартості, яка амортизується, на загальний обсяг продукції (робіт, послуг), який підприємство очікує виробити (виконати) з використанням об'єкта основних засобів.

$$\begin{aligned} \text{Амортизаційні відрахування} &= \text{Фактичний обсяг продукції (робіт, послуг)} \times \text{Виробнича ставка амортизації} \\ \text{Виробнича ставка амортизації} &= \frac{\text{Первісна вартість} - \text{Ліквідаційна вартість}}{\text{Загальний розрахунковий обсяг виробництва}} \end{aligned}$$

5. Ефективність використання основних фондів.

Система показників, яка характеризує ефективність основних фондів, охоплює два блоки:

- 1) показники ефективності відтворення окремих видів і всієї сукупності засобів праці;
- 2) показники рівня використання основних фондів у цілому та окремих їхніх видів.

Показники технічного стану основних фондів:

1. *Коефіцієнт зносу основних фондів*

$$K_z = \frac{З}{ПВ} \times 100$$

де **З** – сума зносу основних фондів;

ПВ – первісна вартість основних фондів.

2. *Коефіцієнт придатності основних фондів* – виявляє, яку частку складає їх залишкова вартість від первісної вартості

$$K_n = \frac{ПВ - З}{ПВ} \times 100$$

Показники руху основних фондів:

1. *Коефіцієнт оновлення основних фондів* – характеризує частку нових, введених в експлуатацію у звітному періоді основних фондів у складі усіх основних фондів, наявних на кінець звітного періоду.

$$K_o = \frac{O\Phi_B}{O\Phi_K} \times 100$$

де:

$O\Phi_B$ – сума нових основних фондів за первісною вартістю, що введені в експлуатацію у звітному періоді;

$O\Phi_K$ – сума основних фондів за первісною вартістю на кінець звітного періоду.

2. **Коефіцієнт вибуття основних фондів** – показує, яка частка основних фондів, наявних на початок звітного періоду, вибула за цей період унаслідок старіння та зносу

$$K_e = \Phi_e / \Phi_o * 100,$$

де Φ_e – сума основних фондів, що вибувають у звітному періоді внаслідок старіння та зносу;

Φ_o – сума основних фондів на початок періоду.

Показники ефективності використання основних фондів

1. **Фондовіддача (Φ_e)** – показник, що відображає випуск продукції на 1 грн. основних фондів підприємства

$$\Phi_e = ВП / ОФ,$$

де **ВП** – валова продукція;

ОФ – загальна вартість основних фондів.

2. **Фондомісткість (Φ_m)** – показник потреби основних фондів для забезпечення виконання одиниці обсягу роботи

$$\Phi_m = ОФ / ВП$$

3. **Фондоозброєність праці (Φ_o)** обчислюється за формулою

$$\Phi_o = ОФ / Ч,$$

де **Ч** - середньооблікова чисельність виробничого персоналу.

4. **Фондозабезпеченість ($\Phi_{зб}$)** – це вартість основних виробничих фондів, яка припадає на 100га сільськогосподарських угідь.

$$\Phi_{зб} = ОФ / S_{с.г. угідь}$$

5. **Механоозброєність виробництва (M_e)** – показник вартості машин та устаткування на одиницю обсягу реалізації продукції (послуг). Він застосовується для аналізу зміни питомої вартості засобів механізації. Цей показник розраховується у відсотках (або грн.) на кожну гривню

доходів від реалізації продукції підприємств промислового або підрядного типу

$$M_{\epsilon} = O\Phi_{\text{м}} / D_{\text{р}}.$$

D_{ϵ} – сума доходів від реалізації продукції;

6. **Механоозброєність праці (M_n)** – характеризує вартість засобів механізації, що припадають на одного робітника. Цей показник визначають діленням загальної балансової вартості машин та механізмів на середньооблікову кількість робітників

$$M_n = O\Phi_{\text{м}} / \text{Ч}.$$

7. **Енергоозброєність праці (E_n)** – показник, який визначається загальною установчою потужністю двигунів, установок, механізмів у кВт, що припадає на 1 робітника

$$E_n = \text{а} E_n / \text{Ч}.$$

8. **Коефіцієнт технологічної структури основних фондів ($K_{\text{тсф}}$)** – визначається як співвідношення вартості активної частини основних фондів

(Φ_a) та вартості основних фондів (Φ), за формулою

$$K_{\text{тсф}} = \Phi_a / \Phi.$$

9. **Норма прибутку** - відношення прибутку до вартості основних і оборотних засобів, помноженій на 100%:

$$НП = \frac{\Pi}{\Phi_{\text{ос}} + \Phi_{\text{об}}} \times 100\%$$

Норма прибутку для України становить 15%

Тема 11. Матеріально-технічна база аграрних підприємств.

1. Поняття і особливості матеріально-технічної бази сільського господарства, її значення.
2. Енергетичні ресурси сільського господарства.
3. Механізація сільськогосподарського виробництва.
4. Машино-тракторний парк і ефективність його використання.
5. Ефективність використання комбайнового парку.
6. Транспортні засоби аграрних підприємств і ефективність їх використання.

1. Поняття і особливості матеріально-технічної бази сільського господарства, її значення.

Матеріально-технічна база є найважливішою складовою частиною продуктивних сил і має багатогранне значення в розвитку аграрного виробництва.

Матеріально-технічна база аграрного підприємства - це сукупність засобів і предметів праці, які використовуються в сільськогосподарському виробництві. Вона включає речові елементи продуктивних сил галузі і створює відповідні матеріальні умови виробництва сільськогосподарської продукції.

У складі матеріально-технічної бази аграрних підприємств першорядну роль відіграють засоби виробництва.

До них належать:

- земля як головний засіб сільськогосподарського виробництва;
- трактори, мотори комбайнів, автомобілі, стаціонарні двигуни, електросилові установки і робоча худоба. Ці елементи матеріально-технічної бази складають енергетичні ресурси підприємства. Силові машини безпосередньо не впливають на предмети праці, але їх роль у розвитку продуктивних сил сільського господарства надзвичайно велика;
- сільськогосподарські машини і знаряддя, обладнання тваринницьких ферм і машини для приготування кормів, інші робочі машини, які застосовуються в сільськогосподарському виробництві, електромережі, водопроводи. Робочі машини є основою виконання всіх робіт у рослинництві і тваринництві, а також у галузях первинної переробки сільськогосподарської продукції;
- виробничі приміщення та споруди, транспортні засоби і дороги;
- продуктивна худоба і птиця;
- корми, насіння, органічні і мінеральні добрива, засоби хімізації рослинництва і тваринництва, а також інші засоби виробництва в аграрних підприємствах.

Структура матеріально-технічної бази аграрних підприємств постійно вдосконалюється, зокрема у напрямі збільшення використання засобів механізації, високопродуктивних сортів рослин і порід тварин, мінеральних і органічних добрив, застосування гербіцидів та біостимуляторів тощо. Все це спрямовано на підвищення родючості землі, що зумовлює збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення ефективності

функціонування аграрних підприємств.

Матеріально-технічна база сільського господарства має речові і структурні особливості, зумовлені відмінностями в технології сільськогосподарського виробництва, різним поєднанням природних і технічних факторів:

1. Найважливішою складовою частиною матеріально-технічної бази аграрного підприємства є земля - головний засіб сільськогосподарського виробництва. Земельні угіддя, які використовуються у сільськогосподарському виробництві, називаються сільськогосподарськими угіддями. Вони включають рілля, сіножаті, пасовища та багаторічні насадження.
2. Матеріально-технічна база сільського господарства значно залежить від природних умов і характеризується зональними особливостями сільськогосподарського виробництва.
3. Матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств формується і розвивається з урахуванням сезонного характеру виробництва. У зв'язку з цим значна кількість сільськогосподарських машин і знарядь використовується протягом нетривалого періоду, створюються відповідні запаси насіння, кормів та інших засобів. Це потребує додаткових витрат і впливає на ефективність використання матеріально-технічних засобів.
4. Невід'ємною складовою частиною матеріально-технічної бази сільського господарства є живі організми - продуктивна і робоча худоба, молодняк тварин, птиця, багаторічні насадження тощо. В сільськогосподарському виробництві тісно переплітаються економічні і біологічні процеси
5. Складовою частиною матеріально-технічної бази є засоби виробництва, які створюються безпосередньо в сільському господарстві (продуктивна худоба, корми, насіння, органічні добрива). Навіть за високого рівня оснащеності аграрних підприємств засобами промислового виробництва, але нестачі або низькій якості засобів виробництва, відтворюваних у сільському господарстві, продуктивність рослинництва і тваринництва знижуватиметься.

2. Енергетичні ресурси сільського господарства.

Найбільш активною частиною матеріально-технічної бази аграрних підприємств є *енергетичні ресурси*, які включають потужність механічних

двигунів (тракторів, комбайнів, автомобілів та ін.), електромоторів, електроустановок і робочої худоби, що виражається у механічних кінських силах. При цьому потужність електромоторів і електроустановок переводиться у механічні кінські сили за коефіцієнтом 1кВт - 1,36, робочих коней - 0,75, робочих волів - 0,5 механічних кінських сил.

Рівень забезпеченості аграрного підприємства енергетичними ресурсами визначається такими показниками:

- 1) *енергозабезпеченість підприємства* - кількість енергетичних потужностей (к. с.) з розрахунку на 100 га посівної площі;
- 2) *енергоозброєність праці* - кількість енергетичних потужностей (к. с.) з розрахунку на одного середньорічного працівника, зайнятого в сільськогосподарському виробництві.

Ефективність використання енергетичних потужностей вимірюється показником *енергоємності продукції* - це відношення енергоресурсів до обсягу валової продукції.

В енергетичних ресурсах аграрних підприємств важливого значення набуває застосування електроенергії, що свідчить про дальший розвиток і вдосконалення матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва. Електрифікація виробничих процесів - важливий фактор впровадження комплексної механізації і автоматизації сільськогосподарського виробництва.

Для оцінки рівня використання електроенергії в підприємствах використовують такі показники, як *електрооснащеність виробництва та електроозброєність праці*, які визначається кількістю електроенергії, використаної на виробничі потреби, з розрахунку відповідно на площу відповідних угідь (або на поголів'я худоби) і на одного середньорічного працівника.

3. Механізація сільськогосподарського виробництва.

Механізація сільськогосподарського виробництва - це процес заміни ручної праці машинною, окремих машин - системою машин, а також впровадження їх автоматизованих систем.

Розрізняють три стадії механізація сільськогосподарського виробництва: 1) *часткова механізація* - окремі виробничі процеси механізовані, а решта виконується ручним способом.

2) *комплексна механізація* - передбачає виконання всіх процесів механічними засобами при збереженні ручного управління машинами.

3) *автоматизована система машин* - усі виробничі процеси виконуються,

регулюються і контролюються за допомогою автоматичних пристроїв і відповідних програм. Автоматизація сільськогосподарського виробництва найбільш широко застосовується на птахофабриках та інших великих тваринницьких комплексах.

Рівень механізації сільськогосподарського виробництва визначається відношенням обсягу механізованих робіт до загального їх обсягу. Рівень механізації окремих виробничих процесів у рослинництві достатньо високий. Основні польові роботи (оранка, сівба зернових культур і цукрових буряків, збирання зернових і силосних культур) повністю механізовані. Однак сьогодні техніка не відповідає сучасним вимогам, внаслідок чого порушується прийнята технологія, допускаються великі втрати врожаю, особливо при збиранні.

Розвиток матеріально-технічної бази аграрних підприємств передбачає постійну заміну старої техніки новою, недосконалих систем машин більш продуктивними і автоматизованими. Застосування нової техніки чи нової системи машин у господарствах істотно впливає на ефективність сільськогосподарського виробництва. Тому, рекомендуючи ту чи іншу систему машин до впровадження у виробництво, треба визначити її економічну ефективність та обґрунтувати доцільність використання принципово нової системи машин.

4. Машино-тракторний парк і ефективність його використання.

Машино-тракторний парк є важливою умовою ефективної господарської діяльності, адже за його допомогою виконуються майже всі роботи, пов'язані з вирощуванням сільськогосподарських культур та утриманням сільськогосподарських тварин.

Рівень забезпечення аграрних підприємств машино - тракторним парком визначається шляхом ділення фактичної наявності тракторів та комбайнів (окремо) на їх нормативну потребу. Остання розраховується за методом визначення потреби за піковими періодами збігу сільськогосподарських робіт або за методом оптимізації складу машино-тракторного парку за допомогою ЕОМ.

Рівень ефективності використання парку визначається за трьома групами показників:

1. Показники інтенсивності використання машино-тракторного парку:
  - *коефіцієнт використання* - визначають шляхом ділення машино-днів у роботі на машино-дні перебування в підприємстві;
  - *відпрацювання одним трактором машино-днів та машино-змін за рік та сезон* - визначають шляхом ділення всього обсягу

відпрацьованих машино-днів на машино-днів на середню кількість тракторів та комбайнів (окремо) за рік та сезон;

- *коефіцієнт змінності* - розраховують як відношення кількості відпрацьованих машино-змін до кількості відпрацьованих машино-днів;

2. Показники продуктивності використання машинно-тракторного парку:

- *річний (сезонний) виробіток* умовно-еталонних гектарів одним трактором - визначають шляхом ділення загального обсягу виконаних робіт (фізичних та умовних гектарів) на середню кількість тракторів за рік (сезон);
- *денний та змінний виробіток* одним трактором - визначають шляхом ділення обсягу виконаних робіт (фізичних га) на кількість відпрацьованих машино-днів та машино-змін.

3. Показники ефективності використання машинно-тракторного парку:

- *собівартість одного умовно-еталонного гектара* - визначають шляхом ділення суми експлуатаційних витрат у МТП на загальний обсяг робіт в умовно-еталонних га; для комбайнів - собівартість гектара зібраної площі;
- *витрати пального на один умовно-еталонний га;*
- *виробництво валової продукції на одиницю вартості техніки* - визначають шляхом ділення вартості валової продукції (у порівнянних цінах 2010 року) на 100 гривень вартості техніки в МТП.

Фізичні трактори переводяться в *умовно-еталонні* за коефіцієнтами, що визначені, виходячи з нормативного виробітку за зміну. За одиницю прийняті трактори класу 3 т (ДТ-75, Т-74, Т-75) з нормативним виробітком 7 га. Тоді, наприклад, трактор Т-150 з нормативним виробітком 11,6 га матиме коефіцієнт для переведення в умовно-еталонний 1,65 ($11,6 : 7$).

Умовно-еталонні гектари визначають шляхом множення кількості виконаних нормозмін трактором відповідної марки на його змінний еталонний виробіток. Його розраховують для кожної марки тракторів шляхом множення коефіцієнта (для переведення цієї марки тракторів в умовно-еталонний) на тривалість зміни в годинах. Кількість нормозмін визначають шляхом ділення фактично виконаного обсягу робіт за зміну на змінну норму виробітку. У тих випадках, коли трактор працює по годинно, кількість нормозмін визначають шляхом ділення відпрацьованого часу на 7 годин.

5. Ефективність використання комбайнового парку

Для визначення ефективності використання комбайнів та інших складних машин використовують аналогічну систему показників. Однак обсяг виконаних робіт комбайнами обчислюється в фізичних гектарах зібраної площі відповідних культур (зернових, картоплі, цукрових буряків, кукурудзи на силос тощо). Наприклад, ефективність використання зернозбиральних комбайнів характеризується змінною, денною і сезонною площею, зібраною однією машиною.

Потребу в комбайнах (Пк) визначають за формулою:

$$Пк = \frac{Зп}{Тр \times Нв \times t \times Км \times Км}$$

де $Зп$ - збиральна площа культури;

$Тр$ - тривалість збирання культури, за якої не допускаються втрати врожаю;

$Нв$ - норма виробітку за годину;

t - тривалість роботи комбайна протягом дня;

$Км$ - коефіцієнт технічної готовності;

$Км$ - коефіцієнт використання календарного періоду за метеорологічними умовами.

6. Транспортні засоби аграрних підприємств і ефективність їх використання.

Специфіка сільськогосподарського виробництва зумовлює високий рівень транспортної спроможності (транспортоспроможності) аграрної галузі, що визначається шляхом ділення обсягу транспортних робіт у тоннах перевезеного вантажу й окремо в тонно-кілометрах на площу ріллі.

Транспортні роботи поділяють на:

- внутрішньобригадні - перевезення робітників виробничих підрозділів; підвезення тари, добрив, насіння на поля; перевезення продукції до місць сортування, пакування та ін.;
- внутрішньогосподарські - перевезення продукції з полів та ферм до місць доробки, переробки, зберігання;
- позагосподарські - перевезення вантажів на заготівельні і переробні підприємства, елеватори або завезення засобів виробництва, що використовуються в господарській діяльності.

В аграрних формуваннях обсяг вантажів у тоннах визначають за технологічними картами вирощування сільськогосподарських культур і виробництва продукції тваринництва з одночасним урахуванням перевезень

різних матеріалів, мінеральних добрив, нафтопродуктів, палива та ін.

Обсяг транспортних робіт у тонно-кілометрах, або вантажооборот обчислюють множенням обсягу вантажоперевезень у тоннах на середньозважену відстань перевезень, яку визначають на основі звітних даних. При плануванні цього показника враховують також можливі зміни у вантажопотоках. Обсяг вантажоперевезень у тоннах і вантажооборот у тонно-кілометрах у конкретному аграрному підприємстві залежить від площі землекористування, рівня урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин, спеціалізації господарства, його віддаленості від переробних підприємств і заготівельних організацій, залізничної станції та інших робіт. На потребу в транспортних засобах істотний вплив має такий фактор, як клас вантажів. Розрізняють п'ять таких класів. До першого класу належать вантажі, які забезпечують 100 % використання вантажопідйомності (зерно, крім вівса і кукурудзи в качанах, картопля свіжа, борошно, фрукти свіжі в ящиках, камінь, цемент, добрива мінеральні тощо), до другого - з використанням вантажопідйомності на 99—71 % (вовна пресована, зелень городня в ящиках, капуста свіжа, комбікорми, кукурудза в качанах, сіно і солома пресовані, насіння соняшнику та ін.), до третього — на 70-51 % (вовна непресована, молоко свіже в бідонах і автоцистернах, нафтопродукти, силосна маса, тютюн, худоба домашня велика тощо), до четвертого - на 50—41 % (зелень городня навалом, кокони шовкопряда, розсада овочева без упаковки, худоба домашня дрібна тощо), до п'ятого класу - вантажі, які забезпечують використання вантажопідйомності менше ніж на 41 % (бавовна).

Як правило, транспортні роботи в аграрних підприємствах виконуються такими видами транспорту: автомобільним, тракторним, гужовим і в незначних обсягах - трубопровідним (водопроводи, молокопроводи). Співвідношення між окремими видами транспорту і розподіл обсягу перевезень за видами транспортних засобів установлюються у кожному аграрному формуванні з урахуванням таких факторів, як клас вантажу, дорожні умови, відстань перевезень, терміновість, погодні умови, спосіб виконання вантажно - розвантажувальних робіт, технологія виробництва сільськогосподарської продукції. За інших однакових умов критерієм вибору транспортного засобу є мінімізація витрат з розрахунку на тонну перевезеного вантажу.

Усі показники використання автотранспорту поділяють на три групи:

1. Показники інтенсивності:

- *коефіцієнт використання автопарку* — визначають шляхом ділення автомобіле-днів перебування в роботі на автомобіле-дні

перебування в господарстві;

- *коефіцієнт технічної готовності* - розраховують шляхом ділення різниці між автомобіле-днями перебування в господарстві та автомобіле-днями в ремонті на автомобіле-дні перебування в господарстві;
- *середня технічна швидкість* - обчислюють шляхом ділення загального пробігу автомобілів на час перебування, в русі;
- *середня експлуатаційна швидкість* - частка від ділення загального пробігу на час перебування автомобілів у наряді;
- *середня відстань перевезення вантажу* - є часткою від ділення вантажообороту (т-км) на загальну кількість перевезеного вантажу (т);
- *середньодобовий пробіг автомобіля* - визначають шляхом ділення загального пробігу автомобілів на автомобіле-дні в роботі;
- *коефіцієнт використання пробігу* - дорівнює відношенню пробігу автомобілів з вантажем до загального пробігу;
- *коефіцієнт використання вантажопідйомності* - розраховують за формулою:

де K_v - коефіцієнт використання вантажопідйомності;

$$K_v = \frac{Z_{во-Воп}}{Пв \times V_n}$$

де K_e - коефіцієнт використання вантажопідйомності;

$Z_{БСГ}$ - загальний вантажооборот, т • км;

$V_{оп}$ - вантажооборот причепів, т • км;

$П_v$ - пробіг з вантажем, км;

V_n - вантажопідйомність середньооблікового автомобіля, т.

2. Показники продуктивності автотранспорту:

- *виробіток автомобілів на одну середньооблікову автомобіле тонну:*

$$V_A = \frac{V_t}{A_{тд} \div 365}$$

де V_A - виробіток автомобілів на одну середньооблікову автомобіле - тонну;

V_t - кількість перевезених вантажів, т;

$A_{тд}$ - автомобіле-тонно-дні.

- *кількість тонно-кілометрів на середньооблікову автомобіле - тонну в тонно - кілометрах, що розраховується за формулою:*

$$V_{\text{ткм}} = \frac{Зво}{Атд \div 365}$$

3. Показники ефективності використання автотранспорту:

- *собівартість тонно-кілометра* - визначають шляхом ділення експлуатаційних витрат на вантажооборот;
- *експлуатаційні витрати на 100 км пробігу та на тонну вантажу;*
- *витрати пального на 100 км пробігу та на 100 т • км;*
- *витрати пального на тонну вантажу.*

Організаційно-економічні вимоги до будь-яких видів транспортних засобів полягають у їх відповідності типу вантажів, можливостям раціональної організації праці та мінімуму експлуатаційних витрат.

Раціональна організація транспортних робіт в аграрних формування потребує: погодженості робіт навантажувально-розвантажувальних машин та механізмів і транспортних засобів; повного завантаження їх протягом року; раціонального комплектування агрегатів із урахуванням транспортної швидкості і вантажопідйомності машин і причепів, якісної дорожньої мережі та вдосконалення організаційних форм сільськогосподарського виробництва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доп. і перероблене. – К. : КНЕУ. 2002. - 624 с.
2. Бачевський Б. Є. Потенціал і розвиток підприємства : навчальний посібник / Б. Є. Бачевський, І. В. Заблудська, О. О. Решетняк. – К. : ЦУЛ, 2009. – 400 с.
3. Березівський П. С. Організація виробництва в аграрних формуваннях : навчальний посібник / П. С. Березівський, Н. І. Михайлюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 560 с.
4. Березін О. В. Економіка підприємства : навчальний посібник / О. В. Березін Л. М. Березіна, Н. В. Бутенко. – К. : Знання, 2009. – 390 с.
5. Бойчик І. М. Економіка підприємства : навчальний посібник / І. М. Бойчик. - 2-ге вид., доп. і перероблене. – К. : Атака. 2007. - 528 с.
6. Бондар Н. М. Економіка підприємства : навчальний посібник / Н. М. Бондар. – К. : А.С.К., 2004. - 400 с.
7. Гетьман О. О. Економіка підприємства : навчальний посібник / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал. – 2-ге вид. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. - 488 с.
8. Економіка підприємства : навчальний посібник / За заг. ред. А. В. Калини. – К. : МАУП, 2006. – 352 с.
9. Економіка підприємства : навчальний посібник / За ред. А. В. Шегди. – К. : Знання, 2006. – 614 с.
10. Економіка підприємства : навчальний посібник / За ред. С. Ф. Прокопівного. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с.
11. Економічний аналіз : навчальний посібник / За ред. М. Г. Чумаченка. – К. : КНЕУ, 2001. – 540 с.
12. Завадський Й. С. Менеджмент : підручник / Й.С. Завадський. – К. : КНЕУ, 2001. – 540 с.
13. Захарчин Г. М. Основи підприємництва : практикум / Г.М. Захарчин. – К. : Знання, 2007. – 381 с.
14. Іванілов О. С. Економіка підприємства : підручник / О. С. Іванілов. – 2-ге вид. - К. : Центр учбової літератури, 2011. – 728 с.
15. Ковальчук І. В. Економіка підприємства : навчальний посібник / І. В. Ковальчук. – К. : Знання, 2008. – 679 с.
16. Мец В.О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства : навчальний посібник / В. О. Мец. – К. : Вища школа, 2003. – 278 с.

17. Нелеп В. М. Планування на аграрному підприємстві : підручник В. М. Нелеп. – К. : КНЕУ, 2000. – 372 с.
18. Немцов В. Д. Стратегічний менеджмент : навчальний посібник / В. Д. Немцов, Л. Є. Довгань. - К. : УВПК Ексоб, 2001. – 560 с.
19. Рижигов В. С. Економіка підприємства : навчальний посібник / В. С. Рижигов, В.А. Панков, В.В. Ровенська. - К. : Слово, 2004. – 272 с.
20. Савчук В. К. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств : навчальний посібник / В. К. Савчук. - К. : Урожай, 2001. – 328 с.
21. Семенов Г. А. Економіка підприємства : навчальний посібник / Г. А. Семенов. - К. : Центр навчальної літератури, 2001. – 328 с.
22. Управління ресурсами підприємства / За ред. Ю. М. Воробйов. - К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 286 с.
23. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу : підручник / М. Й. Хорунжий. – К. : КНЕУ, 2006. – 382 с.
24. Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз : підручник / Ю. С. Цал-Цалко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 566 с.
25. Шваб Л. І. Економіка підприємства : навчальний посібник / Л. І. Шваб. – 4-е вид. - К. : Каравела, 2007. – 584 с.

Навчальне видання

Олійник Тетяна Георгіївна
Мельник Ірина Олегівна
Горобченко Оксана Анатоліївна

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ

Курс лекцій

Відповідальний за випуск О.І. Котикова

Технічний редактор Н.В. Семінюк

Формат 60*841/16. Ум.друк.арк. ____
Тираж ____ прим. Зам №__

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету
54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе,9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №4490 від 20.02.2013р.